Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 53 | 2019 | Nr. 2

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 1 13-06-19 15:35

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2019 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1

Redactioneel 3

De rol van de Koninklijke Marine bij de verdediging van de Waddeneilanden en de Friese kust 4
Drs. Rein de Lange

De luchtafweer in de Eerste Wereldoorlog 13
Dr. Dirk Starink

Seagull Party 20
Lance Zedric

De Hollandse Oorlog in Frans perspectief 27
Jeroen van der Werf

De emblemen van de islamitische strijdgroep Hizbullah 35
Marc Lohnstein

Van kookkuil tot lunet: verborgen sporen in het Rijense landschap 37
Liesbeth Brama

Boekbespreking 39
Fokker Schoolvliegtuigen en de militaire vliegopleiding 1913-1940

Literatuursignaleringen 41

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
Mariniers op patrouille doorwaden een beekje. Nederlands Nieuw-Guinea, 1959-1962.
Mariniersmuseum, Rotterdam.

Achterkant
Vuursteenpistool vervaardigd door Joost de la Haye, gedecoreerd met wapentrofeeën en portretten. Het pistool uit circa 1655 vertoont het portret van een jonge Lodewijk XIV. Mogelijk is dit pistool eigendom geweest van de Franse koning, die toen zo'n zeventien jaar oud was.
Nationaal Militair Museum, Soesterberg.

prijs los nr. € 12,50

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 2 13-06-19 15:35

Van de voorzitter

“Laatste vlucht” op Bevrijdingsdag

Op 5 mei jongstleden, de dag dat Nederland Bevrijdingsdag vierde en overal de nationale driekleur wapperde, overleed in Ierland majoor-vlieger b.d. Jan Linzel, de oudste Nederlandse luchtmachtveteraan en de laatste, nog overgebleven Nederlandse jachtvlieger die in de meidagen van 1940 meestreed tegen de oppermachtige *Luftwaffe*. Linzel, die de alleszins respectabele leeftijd van 103 jaar bereikte, was bovendien de enige nog levende luchtmachtmilitair die tijdens de Tweede Wereldoorlog zowel gevechtservaringen opdeed in mei 1940 als in de jaren 1944-1945. Tijdens zijn oorlogsvluchten in de meidagen wist hij – voordat hij zelf gewond raakte en zijn Fokker D.XXI-jachtvliegtuig per parachute moest verlaten – in een *dogfight* een Messerschmitt Bf.110 neer te halen. Eenmaal hersteld van zijn verwondingen, vatte hij het plan op om naar Groot-Brittannië te vluchten. Na een mislukte poging en langdurige omzwervingen belandde hij medio 1943 als Engelandvaarder in Bristol. Hij hervatte zijn vliegerloopbaan bij de *Royal Air Force* en vloog bij *No. 33 Squadron* RAF met de Supermarine Spitfire en later de Hawker Tempest. Jan Linzel volbracht bijna 100 oorlogsmissies boven het Europese continent. Tijdens het uitvoeren van duikbombardementen op door Duitse luchtafweer verdedigde aanvalsdoelen kroop hij meer dan eens door het oog van de naald. Na de oorlog constateerde de in Stadskanaal geboren Groninger nuchter: ‘Het is achteraf een wonder dat ik het allemaal heb overleefd!’ Linzels oorlogservaringen zijn in meerdere publicaties opgetekend en lezen als het spreekwoordelijke spannende jongensboek.

Met het overlijden van de laatste Tweede Wereldoorlogveteranen verdwijnt de generatie militairen die actief heeft deelgenomen aan de laatste oorlog op Nederlands grondgebied. Eerder verdwenen al de laatste ooggetuigen van de Eerste Wereldoorlog. Paradoxaal genoeg, lijkt de fascinatie met de beide grote wereldoorlogen uit de vorige eeuw eerder toe dan af te nemen, zelfs nu de laatste spelers definitief van het toneel zijn verdwenen. Hoewel we het in het vervolg dus helaas moeten stellen zonder verhalen “uit de eerste hand”, zijn er voor de omvangrijke groep belangstellenden volop mogelijkheden de kennis over de beide wereldoorlogen te vergroten. Dat kan via de alsmaar aanhoudende stroom van nieuwe publicaties – rond het actuele thema “75 jaar bevrijding” krijgen we

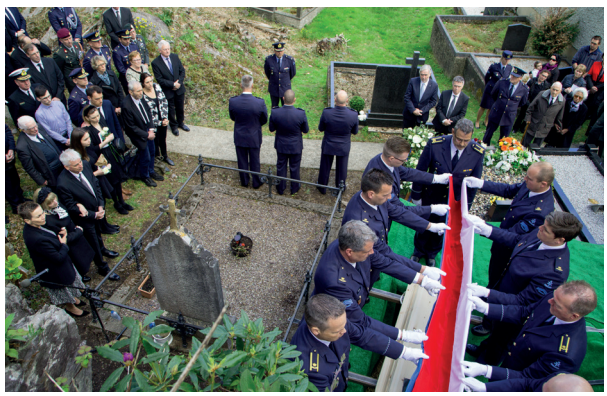

Glengarriff (Ierland), 9 mei 2019. Tijdens de uitvaart van majoor b.d. Jan Linzel vouwen Nederlandse luchtmachtmilitairen de nationale driekleur, die daarop zal worden overgedragen aan Linzels weduwe.
Foto: Sectie Luchtmachtcommunicatie CLSK.

ongetwijfeld een nieuwe golf over ons heen – maar ook via exposities, *battlefield tours*, films, documentaires, podcasts en andere audiovisuele en digitale producties.

In 3D tot leven gewekt

De hedendaagse technische mogelijkheden die hierbij kunnen worden ingeroepen zijn ronduit indrukwekkend. Veel opzien baarde de documentairefilm *They Shall Not Grow Old* van regisseur Peter Jackson, die eerder de fantasytrilogie *The Lord of the Rings* verfilmde. In *They Shall Not Grow Old* zijn originele stomme, beschadigde, haperende zwart-witfilmbeelden uit de Eerste Wereldoorlog bewerkt, ingekleurd, gedigitaliseerd en omgezet in 3D. Met behulp van onder meer professionele liplezers en stemacteurs zijn de beelden van geluid voorzien. Het baanbrekende resultaat is verbluffend en brengt de Britse soldaten, die een eeuw geleden in de loopgraven streden, verrassend dichtbij, om niet te zeggen weer “tot leven”.

Een groepje puristische scherpslijpers is van mening dat door een dergelijke facelift, de historische werkelijkheid geweld wordt aangedaan. Hoewel ik als serieus praktiserend historicus een gezonde afkeer heb van elke vorm van *fake news* en feitenvrije opinies, behoor ik wat de bewerking van historisch audiovisueel bronnen-

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 1 13-06-19 15:35

De strijders uit loopgraven komen heel dichtbij; "adembenemend en surrealistisch".
Filmbeeld uit *They Shall Not Grow Old.*

materiaal betreft meer tot het kamp van de rekkelijken, dan tot het kamp van de preciezen. Zeker als duidelijk wordt gemaakt welke bewerking(en) het materiaal heeft ondergaan (noem het in wetenschappelijke termen een annotatie), beschouw ik het eindresultaat als een prikkelende verrijking van onze kennis. En dat geldt, mits voorzien van verifieerbare informatie, zoals het origineel, evenzeer voor bewerkt fotomateriaal.

Old soldiers never die

Een beroemde strofe uit een oude, populaire soldatenballade luidt: '*Old soldiers never die, they simply fade away.*' Deze melancholieke notie verwees naar de omstandigheid dat oude veteranen, die de oorlogen waarin zij vochten lang overleefden, zouden worden vergeten en hun uiteindelijke sterven zou worden genegeerd. De combinatie van het rijke overgeleverde bronnenmateriaal uit de beide wereldoorlogen en de moderne technologische mogelijkheden, zorgt ervoor dat wij de "*old soldiers*" niet hoeven te vergeten. Hun levens, inzet, strijd en soms ontzagwekkende offers zijn het alleszins waard om te onthouden, te bestuderen en te respecteren. Mede dankzij de inzet van mannen als Jan Linzel konden de generaties die na hen kwamen, opgroeien en leven in een vrij land. Een tamelijk abstract gegeven als 75 jaar onafgebroken leven in vrijheid, wordt een stuk concreter als wij ons voortdurend blijven vergewissen tegen welke gigantische inspanningen die vrijheid is bevochten. Veruit de meeste van ons, onder wie uw voorzitter, zijn van "na de oorlog". Het zou ons een lief ding waard moeten zijn om dat ook zo te houden.

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

De spraakmakende documentairefilm *They Shall Not Grow Old* van de Nieuw-Zeelandse filmmaker Peter Jackson.
Filmbeeld uit *They Shall Not Grow Old*

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 2 13-06-19 15:35

Redactioneel

Voor u ligt alweer het tweede nummer van *Mars et Historia*. Zoals u ongetwijfeld weet markeert dit jaar een bijzondere mijlpaal: 75 jaar geleden begon de bevrijding van het zuiden van Nederland. In het hele land worden diverse voorbereidingen getroffen om 75 jaar Bevrijding te vieren. Ook uw verenigingsblad zal dit feit niet onopgemerkt voorbij laten gaan. De bevrijding van Nederland nam een aantal maanden in beslag. Het begon in september 1944 en was op 5 mei 1945 voltooid. In het voormalig Nederlands-Indië kwam pas in augustus 1945 een einde aan de Japanse bezetting. Eén themanummer over de geschiedenis van de bevrijding zou deze periode tekortdoen. Daarom zal in de komende nummers van *Mars et Historia* de Tweede Wereldoorlog als regelmatig onderwerp terugkeren. Het is een thema dat in ieder geval nog steeds vele pennen in beweging zet.

De lente brengt altijd een nieuw geluid in het jaar. Althans, zo is het gezegde. En eigenlijk geldt dat ook voor onze vereniging. Op 18 mei jl. hadden we met onze vereniging een genoeglijk samenzijn in Rijen rondom het thema archeologie en de voorbereidingen in Brabant op de Tiendaagse Veldtocht. Deze archeologische kijk op het verleden biedt voor ons militair-historisch geïnteresseerden een nieuwe en verfrissende blik. Een verslag van deze themadag treft u verderop in dit blad aan.

En er zijn meer onderwerpen die dit tweede nummer u te bieden heeft. Rein de Lange schrijft over de rol van de Koninklijke Marine bij de verdediging van de Waddeneilanden en Friese kust vanaf 1939 tot de meidagen van 1940. In een uitgebreid stuk reconstrueert hij hoe de gevechten in de meidagen van 1940 verliepen in het noorden van het land. Verder heeft redactielid Dirk Starink een boeiend artikel geschreven over de Nederlandse luchtafweer tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het eerste deel treft u in dit nummer aan. Bas Kreuger vertaalde voor ons blad een interessant artikel van Lance Zedric, historicus en verbonden aan de Amerikaanse *Alamo Scouts Historical Foundation*. Zedric schrijft over een onbekend stukje geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië: de samenwerking tussen Nederlandse en Amerikaanse militairen bij de bevrijding van Nederlands Nieuw-Guinea. In 1944 kregen Amerikaanse militairen van de *Alamo Scouts* hulp van Nederlandse agenten van de NEFIS (Netherlands Forces Intelligence Service) bij het verzamelen van inlichtingen bij de Papoea's in Nieuw-Guinea. Een bijzondere geschiedenis met uniek fotomateriaal. U leest het verderop in het blad.

November 1945. Koningin Wilhelmina op bezoek in een kamp voor Nederlandse kinderen in Engeland. Zij waren uit het al in 1944 bevrijde zuidelijke deel van Nederland naar Engeland gekomen voor herstel.
Rijksmuseum, Amsterdam.

Een onderwerp van een geheel andere orde is het artikel van Jeroen van der Werf. Op 12 juni in het Rampjaar 1672 viel het Franse leger van Lodewijk XIV de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnen. In de jaren na 1672 kon het Franse leger worden teruggedrongen. De Hollandse Oorlog is op een bijzondere manier in het collectieve Franse geheugen gegrift. Lodewijk zag de oorlog als een belangrijke overwinning en deze ging dan ook een grote rol spelen in de propaganda rond zijn persoon. In dit artikel besteedt Jeroen aandacht aan de Hollandse triomfbogen die in Parijs werden gebouwd ter ere van deze "overwinning". Een boeiend historisch artikel verweven met een vleugje architectuurgeschiedenis. Ik kan het u van harte aanbevelen. Verder schetst Marc Lohnstein in een korte bijdrage de geschiedenis van twee bijzondere emblemen in de collectie van Museum Bronbeek. Tot slot heeft ons lid en voormalig voorzitter Jacques Bartels een pakkende recensie geschreven over de *Fokker Schoolvliegtuigen en de militaire vliegopleiding 1913-1940* van Karel Kalkman. U leest het in de vaste rubriek Boekbespreking.

Tot slot wil ik u nog attent maken op een themadag die onze vereniging in september zal organiseren. Tijdens de meidagen van 1940 was Rotterdam het toneel van hevige gevechten tussen Nederlandse en Duitse militairen. Op zaterdag 14 september 2019 zal Wouter Hagemeijer ons op een *battlefield-tour* door de stad rondleiden en daarbij deze strijd levendig schetsen. Bijgaand bij het blad treft u de uitnodiging aan met daarin meer informatie over deze interessante themadag.

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 3 13-06-19 15:35

De rol van de Koninklijke Marine bij de verdediging van de Waddeneilanden en de Friese kust vanaf 1939 tot de meidagen van 1940

Drs. Rein de Lange

Gedurende de jaren dertig van de vorige eeuw namen de politieke spanningen in Europa snel toe. Het zou een wonder zijn geweest als Nederland zich aan het oorlogsgeweld had kunnen onttrekken. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had de neutraliteitpolitiek nog gewerkt, maar Duitsland voorzag dat Nederland als achterdeur kon dienen voor Frankrijk en Engeland, mocht het land opnieuw in oorlog raken met deze landen.[1] Op 4 november 1939 werd de Nederlandse regering gewaarschuwd voor een Duitse inval die op 12 november zou plaatsvinden. In het hele land werden de verloven ingetrokken, maar achteraf bleek dat vanwege het slechte weer de Duitse inval was uitgesteld. Deze situatie zou zich in totaal nog negentien keer herhalen tot op 10 mei 1940 de inval een feit werd.[2] Duitse troepen vielen in de vroege ochtend Nederland binnen. De Koninklijke Marine had onder andere als taak om de Waddenzee en het IJsselmeer te verdedigen. In dit artikel wordt de rol besproken van de Koninklijke Marine bij de verdediging van het Waddengebied en de Friese kust vanaf 1939 tot en met de eerste meidagen van 1940.

Maatregelen ter verdediging

De Nederlandse politiek was niet blind geweest voor de internationale ontwikkelingen. Het Duitse gevaar werd onderkend maar de financiële crisis van begin jaren dertig en de daaropvolgende bezuinigingen hadden ook de Koninklijke Marine danig verzwakt. De defensie-uitgaven stegen weliswaar vanaf 1938 maar de regering Colijn dacht meer tijd te hebben om de verouderde vloot weer op een acceptabele sterkte te krijgen.[3] Daarnaast had de Koninklijke Marine de taak om Nederlands-Indië te verdedigen waardoor de voornaamste eenheden van de vloot in de Oost lagen.[4] Met deze realiteit moest de top van de marine er het beste van zien te maken.

De verdediging van het Waddengebied, het noordelijk gedeelte van het IJsselmeer en Friesland viel onder gezag van de stellingcommandant Den Helder, schout-bij-nacht H. Jolles.[5] Op Texel, Rottum en Schiermonnikoog werd het bevel over de troepen gevoerd door een commandant die rechtstreeks onder het bevel van de stellingscommandant viel. Vlieland, Terschelling en Ameland stonden onder het bevel van de Commandant der Maritieme Middelen te Terschelling.[6] Zolang Nederland nog niet in oorlog was, had de krijgsmacht de opdracht om de neutraliteit met de grootste zorg te handhaven.[7] De handhaving hield in dat door de Koninklijke Marine de volgende maatregelen werden genomen. Tussen de Noord- en Waddenzee had men het Schulpengat, Fries Zeegat en de Oort (zijarm voor de vaart uit de Eems over de Wadden) opengelaten voor de scheepvaart. Er werden echter wel diverse mijnversperringen gelegd door onder andere de mijnenleggers Hr. Ms. *Van Meerlant* en Hr. Ms. *Douwe Aukes*.[8] Een aantal andere zeearmen

[1] Tobias van Gent, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* (Amsterdam 2009) 54,55.

[2] Regiem Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy, Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen en Amsterdam 1999) 231.

[3] Ibidem, 223.

[4] K.W.L. Bezemer, *Zij vochten op de zeven zeeën. Verrichtingen der Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog* (Zeist 1956) 14.

[5] Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag, Gevechtsverslagen en -rapporten mei 1940, toegang 409, inventarisnummer 442005.

[6] NIMH, Marinemonografie, toegang 092, inventarisnummer 1.4.

[7] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 442002.

[8] L.L. von Münching, *Schepen van de Koninklijke Marine in de 2e Wereldoorlog* (Alkmaar 1978) 67.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 4 13-06-19 15:35

Inspectie ankerrol van het pantserschip Hr. Ms. *Hertog Hendrik* (1908-1938) door de commandant schout-bij-nacht H. Jolles (1886-1979).
NIMH.

was hierdoor geheel afgesloten voor de scheepvaart zoals het Westgat bij Texel en Stortemelk bij Vlieland.[9] Dat de mijnenvelden gevaarlijk waren voor de scheepvaart, bleek uit de gebeurtenis die op 8 september 1939 plaatsvond. De mijnenveger Hr. Ms. *Willem van Ewijk* voer op die noodlottige dag ten noorden van Terschelling op een eigen mijn. Dertig opvarenden lieten daarbij het leven.[10]

Er werden bewakingsvaartuigen gestationeerd in de omgeving van de toegangsarmen om een oogje in het zeil te houden. Drie keer per dag werd er door vliegtuigen van de Marine Luchtvaartdienst (MLD) gepatrouilleerd boven de Waddeneilanden.[11] Dat dit noodzakelijk was blijkt uit de diverse schermutselingen die boven dit gebied plaatsvonden. Op 18 november 1939 trof een patrouillerend vliegtuig een Duits watervliegtuig boven Vlieland aan. Hierbij werd door het Nederlandse vliegtuig het vuur geopend om het te verjagen. De volgende dag was er een soortgelijk treffen boven Schiermonnikoog. In beide gevallen gaf de Duitse regering als verklaring dat er sprake was van een misverstand of desoriëntatie van de piloot.[12]

Ook de Britten hadden mijnenvelden aangelegd die aansloten bij de zeebodem bij Terschelling. Langs de doorgang van het Amelander en Friese Zeegat was een smalle strook territoriale zee die bestemd was voor de scheepvaart.[13] Deze route werd voortdurend benut door Duitse schepen die vanuit Rotterdam en omgekeerd naar Duitsland voeren. De Koninklijke Marine zorgde voor begeleiding van deze schepen ter voorkoming van schending van de territoriale wateren.

Op alle Waddeneilanden waren eind 1939 marinebatterijen gestationeerd die bij eventuele aanvallen voor ver-

[9] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.
[10] Von Münching, *Schepen van de Koninklijke Marine*, 77-80.
[11] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.
[12] Handelingen der Staten-Generaal. Kamerstuk Tweede Kamer 1939-1940. Kamerstuknummer 2 III, ondernummer 12.
[13] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 5 13-06-19 15:35

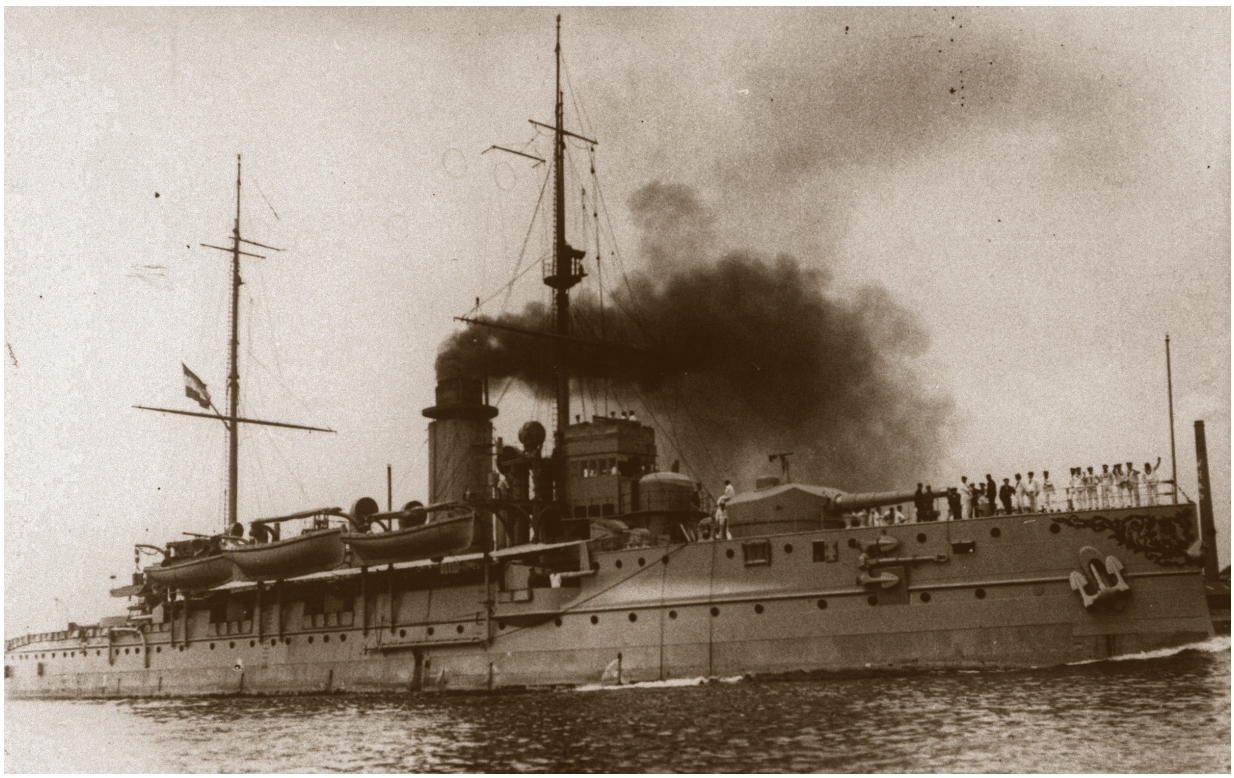

Pantserschip Hr.Ms. *Hertog Hendrik* (1904-1972).
NIMH.

dediging konden worden ingezet.[14] Zelfs op het kleine Rottumeroog waren 30 militairen gestationeerd, waarvan 18 man van de Marine Kustwacht.[15] Op Vlieland werd een oude 15 cm batterij geplaatst, afkomstig van het pantserschip Hr. Ms. *Hertog Hendrik*. In augustus 1939 werd de *Hertog Hendrik* weer in dienst gesteld als Hr. Ms. Batterijschip *Vliereede*. Het oude pantserschip werd verplaatst naar de Vliereede waar het ten anker ging. Het schip kreeg de opdracht het Stortemelk, het vaarwater tussen Vlieland en Terschelling, te beschermen als een eventuele vijand het aldaar gelegde mijnenveld zou willen ruimen. [16] Hr. Ms. *Vliereede* bleef tot 4 november 1939 ter plaatse. Toen had een kustbatterij van drie 15 cm kanonnen, afkomstig van het batterijschip, op de kust van Vlieland de taak van het oude schip overgenomen.[17] De pantserboten waren bestemd voor de verdediging in de Waddenzee en IJsselmeer. De torpedoboot Hr. Ms. *Z3* en de mijnenvegers van het type *Van Gelder*, waren in noodgeval voor het IJsselmeer bestemd.[18]

De Afsluitdijk. Toegangspoort tot de Vesting Holland

Sinds de voltooiing van de Afsluitdijk in 1932 was deze route belangrijk voor een verbindingsweg tussen Friesland en Noord-Holland. De bouw was aanvankelijk lange tijd door het ministerie van Oorlog tegengehouden. De toegang tot de Vesting Holland zou namelijk eenvoudiger worden waardoor een eventuele vijand sneller zou kunnen doorstoten richting Den Helder, Amsterdam en Den Haag. Daarom wilde het ministerie van Oorlog dat er een moderne verdedigingslinie zou worden aangelegd op de Afsluitdijk.[19] De nieuwe stelling op Kornwerderzand werd in 1934 opgeleverd en verder ingericht door het ministerie van

[14] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 462021.

[15] https://asz00418.home.xs4all.nl/Geschiedenis/Geschiedenis%20Oog%20WOII%202.htm (geraadpleegd op 05-08-2018).

[16] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 461002.

[17] http://www.go2war2.nl/artikel/2625/Nederlandse-pantser--en-pantserdekschepen.htm?page=5 (geraadpleegd op 15-08-2018).

[18] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

[19] Hans Sprakel en Anke Sprakel, *Blitzkrieg. Halte Kornwerderzand. De slag om de Afsluitdijk verteld door ooggetuigen* (Bedum 2006) 96.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 6 13-06-19 15:35

Defensie. De vuurrichting van de kazematten was zo gesitueerd dat men uitging van een aanval uit het oosten. De betonnen kazematten waren in twee linies in te delen. De eerste linie lag op de strekdammen ten oosten van de uitwateringssluizen. Deze linie omvatte elf kazematten. De tweede linie lag westelijk van de sluizen.[20] De sterke vesting had echter ook een paar nadelen. Ze bezat geen luchtafweer en er waren geen verbindingsgangen gemaakt tussen de kazematten. Op het midden van de Afsluitdijk waren geen stellingen. Wel werd er een sectie infanterie gelegerd om een eventuele Duitse landing op het midden van de dijk tegen te gaan zodat men de Stelling Kornwerderzand niet in de rug kon aanvallen.[21] Kornwerderzand en de daarvoor liggende Wonsstelling vielen rechtstreeks onder de Commandant Stelling Den Helder, die op zijn beurt onder de Chef van de Marinestaf viel. De marine kon snel bijspringen, mocht de Afsluitdijk in vijandelijke handen dreigen te vallen.

Het IJsselmeerflottielje bestond oorspronkelijk uit de Hr. Ms. *Hefring*, een rivierkanonneerboot die in 1880 in dienst was genomen en acht motorboten.[22] De motorboten werden in oktober 1939 door de Vaartuigendienst van de Koninklijke Landmacht gevorderd en ingedeeld bij het IJsselmeerflottielje. De boten werden uiteindelijk in mei 1940 bewapend met een 7,9 mm Vickers-mitrailleur. Op 6 mei 1940 werden de schepen uitgerust met radioapparatuur.[23] De motorbootjes hadden tot taak om de Noord-Hollandse IJsselmeerkust te beschermen tegen een eventuele oversteek van Duitse militairen vanuit Friesland. Een viertal boten werd op 11 mei ingezet om een verkenningslinie te vormen voor Stavoren.[24] Daarnaast werd de 30 jaar oude kanoneerboot Hr. Ms. *Friso* en de 23 jaar oude torpedoboot Hr. Ms. *Z3* op het allerlaatste moment toegevoegd aan het flottielje.[25] De grootste zorg van de legertop was dat vijandelijke troepen via de kustplaatsen in Friesland de oversteek naar de Vesting Holland zouden wagen. Het IJsselmeerflottielje moest deze oversteek zien te voorkomen.[26]

De Blitzkrieg in het noorden

Tot de avond voor de Duitse inval, was er op de marineschepen in Den Helder niets ongewoons te merken.[27] Wel was vanwege de toenemende dreiging al op 8 mei besloten om het Zeegat van Terschelling geheel met mijnen af te sluiten. Tevens werden er in de territoriale wateren buiten Vlieland ter bescherming van de kustlijn extra mijnenvelden aangelegd.[28] Hr. Ms. *Willem van der Zaan* had in de avond van 9 mei ervoor gezorgd dat de laatste doorgangen versperd werden.[29] Op dezelfde dag kwam het bevel om de kustverlichting te doven en de havens te sluiten. Er kwamen berichten binnen dat het Duitse leger langs de grens zich gereedmaakte voor een aanval.[30]

In de vroege vrijdagochtend van 10 mei 1940 vielen de Duitsers op diverse plaatsen Nederland binnen. De 1e cavaleriedivisie had tot taak om in het noorden de Afsluitdijk te veroveren. Verder moest men vanuit de havens van Makkum en Stavoren landingsoperaties naar Noord-Holland voorbereiden.[31] Tegelijkertijd vielen vanaf de Noordzee enkele Duitse Messerschmitt Bf 109-jachtvliegtuigen Marinevliegkamp De Kooij bij Den Helder aan.[32] Ook het Marinevliegkamp De Mok op Texel werd onder vuur genomen. Bijna alle vliegtuigen werden daarbij dusdanig beschadigd dat deze niet meer te gebruiken waren.[33] Luchtsteun aan de marineschepen en stellingen in Friesland was daarna bijna onmogelijk. De MLD lukte het die eerste oorlogsdag nog wel om een verkenningsvlucht boven de Wonsstelling en Kornwerderzand uit te voeren.[34]

[20] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 462016.

[21] E.H. Brongers, *Afsluitdijk 1940 met de voorafgaande strijd in de noordelijke provincies* (Soesterberg 2005) 25.

[22] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

[23] Jacob Topper, *Het IJsselmeerflottielje. De verdediging van het IJsselmeer in de meidagen van 1940* (Soesterberg 2012) 13.

[24] Brongers, *Afsluitdijk 1940*, 89.

[25] Bezemer, *Zij vochten op de zeven zeeën*, 33.

[26] Ibidem.

[27] Sprakel en Sprakel, *Blitzkrieg. Halte Kornwerderzand*, 99.

[28] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

[29] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 445031.

[30] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

[31] L. de Jong. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945.* Deel 3 (Den Haag 1970) 101.

[32] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 445027.

[33] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden.* Deel 3, 419.

[34] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 7 13-06-19 15:35

Rottumeroog werd direct op de eerste oorlogsdag al ingenomen. Hoewel de manschappen zich hier relatief veilig voelden, kwam in de ochtend van 10 mei een kleine vloot richting het eilandje. Op een van de schepen wapperde een grote witte vlag dus de Nederlandse militairen schoten niet op het naderende schip. Toen de Duitse militairen aan land stapten, kwam de mededeling dat de Nederlanders krijgsgevangen werden gemaakt.[35] De Duitse troepen waren vanaf Borkum naar Rottumeroog gevaren om het eiland te veroveren.[36] Vijandelijke vliegtuigen wierpen magnetische mijnen af in de Waddenzee. Hr. Ms. *z8* die op dat moment in de Vliestroom voer, nam deze vliegtuigen onder vuur. Vermoedelijk stortte een van de vliegtuigen later in zee.[37] De andere Waddeneilanden waren door de vijand niet betrokken in hun aanvalsplannen. Zij werden pas met de Duitsers geconfronteerd nadat de capitulatie een feit was.

Het IJsselmeerflottielje

Hr. Ms. *Brinio* kreeg de order om vanuit Den Helder naar het IJsselmeer te gaan en verder op te stomen naar Kornwerderzand om steun te verlenen aan de troepen die de Wonsstelling bemanden. Daarna werd de order echter aangepast en ging het schip patrouilleren tussen de Afsluitdijk en de lijn Medemblik en Stavoren. Nadat de Hr. Ms. *Friso* werd gebombardeerd door Duitse vliegtuigen en zonk, nam de Hr. Ms. *Brinio* haar plaats in. Tijdens het indraaien werd de *Brinio* echter ook beschoten door vliegtuigen. Na inspectie viel de schade mee, maar het schip maakte wel water waarna besloten werd om naar Medemblik op te stomen.[38]

Hr. Ms. *Friso* lag in de haven van Enkhuizen toen de oorlog uitbrak. Zij voer uit en stoomde op naar de Val van Urk, het diepste punt van het IJsselmeer. Vanuit daar patrouilleerde ze langs de Friese IJsselmeerkust. De vliegtuigen die overkwamen waren buiten vuurbereik. Op 12 mei werd Stavoren op zichtafstand genaderd. De eerste keer dat de *Friso* langs voer was Stavoren nog in Nederlandse handen. Toen het schip echter later die dag weer de haven naderde, was de stad inmiddels in Duitse handen. De bemanning zag dat de machines van de veerboot werden aangezet. Om een oversteek te verhinderen nam de *Friso* de boot met succes onder vuur en schakelde deze uit. Daarna werd het

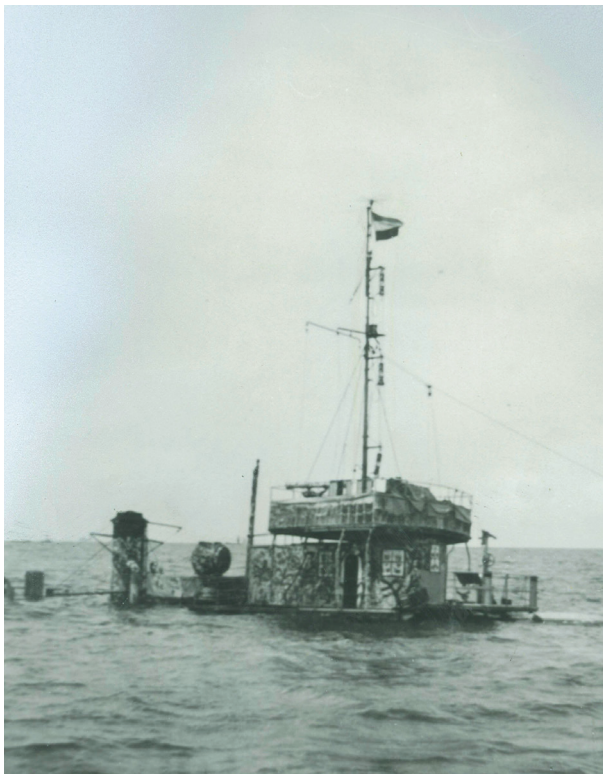

Kanonneerboot Hr. Ms. Brinio een voormalige pantserboot (1914-1940) tot zinken gebracht in mei 1940.
NIMH.

vuur verlegd richting de vijandelijke batterijen die ook met succes konden worden uitgeschakeld. Nadat het schip weer het IJsselmeer opstoomde, werd het door Duitse vliegtuigen aangevallen en geraakt. De mijnenveger Hr. Ms. *Abraham van der Hulst* haalde de bemanning van het schip voordat het kenterde en met de kiel boven kwam drijven. De mijnveger gaf het schip het genadeschot waarna het zonk.[39]

De overgebleven schepen van het IJsselmeerflottielje kregen in de morgen van 14 mei de opdracht om via de sluizen in de Afsluitdijk bij Den Oever naar de Waddenzee te varen. De kanonneerboot Hr. Ms. *Brinio* was de al sluis gepasseerd, toen opeens de tegenorder van de flottieljecommandant kwam dat alle schepen moesten terugkeren naar Enkhuizen. Alzo geschiedde maar toen de order herroepen werd, was het te laat om

[35] https://asz00418.home.xs4all.nl/Geschiedenis/Geschiedenis%20Oog%20WOII%202.htm (geraadpleegd op 05-08-2018); Brongers, *Afsluitdijk 1940*, 45.

[36] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 461031.

[37] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 445031.

[38] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 445014.

[39] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 480017.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 8 13-06-19 15:35

Hr. Ms. *Willem van der Zaan* (1939-1970) in 1940, na in mei 1940 naar Engeland te zijn uitgeweken.
NIMH.

wederom naar de Waddenzee te vertrekken. Alle schepen van de flottielje werden tot zinken gebracht met uitzondering de Hr. Ms. *Gruno* die alsnog via de sluizen bij Den Oever ontsnapte naar Engeland.[40]

Bondgenoten

Bij het uitbreken van de oorlog had Nederland hulp gevraagd aan zijn bondgenoten. De Britten leverden steun aan het IJsselmeerflottielje door het zenden van torpedomotorboten.[41] Ook de Fransen hadden steun toegezegd maar deze schepen werden, voordat ze het IJsselmeer konden bereiken, ingezet bij het ruimen van magnetische mijnen bij Vlissingen en IJmuiden.[42] De Britten stuurden het 3e M.T.B.-flottielje naar het IJsselmeer ter ondersteuning. De drie schepen konden echter niet veel meer uitrichtten dan een enkele patrouille.[43] De schepen verdwenen na anderhalve dag via het Noordzeekanaal richting IJmuiden. Men vreesde namelijk dat de schepen konden worden ingesloten op het IJsselmeer waardoor ze een gemakkelijk doelwit voor de vijand zouden worden.[44]

Samenwerking tussen de landmacht en marine

De kanonneerboten Hr. Ms. *Brinio*, *Friso* en *Gruno* lagen in het voorjaar van 1940 beurtelings in de Boontjes, de vaargeul tussen Kornwerderzand en Harlingen, om in geval van een Duitse aanval hun geschut te kunnen gebruiken ter ondersteuning van de Wonsstelling. De schepen hadden ieder vier kanonnen van 10,5 cm aan boord maar beschikten niet over luchtdoelge-

[40] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden.* Deel 3, 423-424.
[41] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443011.
[42] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 443013.
[43] M.T.B. staat voor Motor Torpedo Boat.
[44] Bezemer, *Zij vochten op de zeven zeeën*, 36,37.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 9 13-06-19 15:35

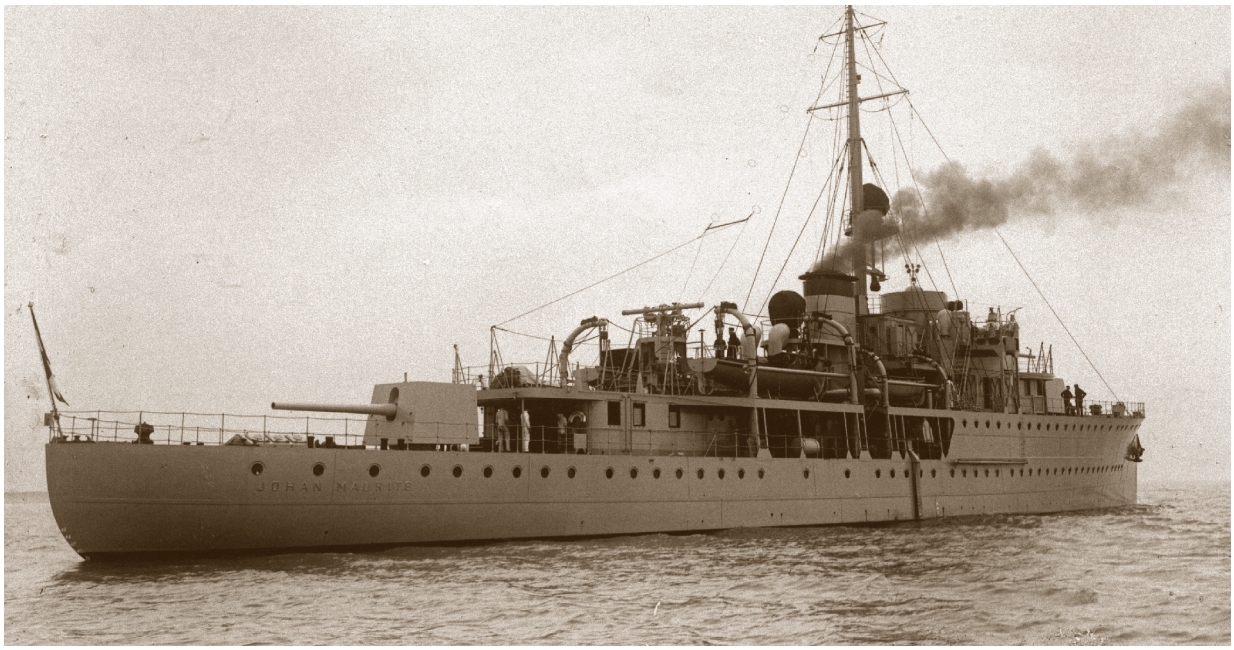

Kanonneerboot Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau* (1933-1940).
NIMH.

schut. Ook had men bij oefeningen de *Friso* en *Brinio* laten ankeren ten noorden en zuiden van de sluizen van Kornwerderzand om artilleriesteun te geven. Al spoedig bleek dat de schepen daar niet konden blijven liggen, omdat zij een aantrekkingspunt voor vliegtuigen zouden zijn en zonder luchtafweer spoedig zouden worden aangevallen.[45] De marine had diverse kanonnen en zoeklichten aan de Wonsstelling uitgeleend ter versterking van de verdediging.[46] De zoeklichten werden echter na een oefening begin april 1940 teruggebracht naar Den Helder. Tijdens de Duitse inval werd een aantal zoeklichten in allerijl weer teruggebracht naar de Wonsstelling.[47] Verder werd ter ondersteuning marinepersoneel naar de Stelling Kornwerderzand gestuurd.[48]

Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau*

Christiaan Boers was commandant van de Stelling Kornwerderzand. Hij was kapitein bij de Koninklijke Landmacht en had de leiding over circa 250 man. Kapitein Boers stelde voor aan zijn contact in Den Helder om samen met de marine een tegenaanval op te zetten. Er kwam echter geen reactie op zijn voorstel van het hoofdkwartier in Den Helder. Later op die dinsdag de 14e mei werd echter wel de Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau* de Waddenzee op gestuurd om de Stelling Kornwerderzand te ondersteunen met haar geschut. Bij de Doove Balg, op ruim achttien kilometer van de Friese kust, ging het schip voor anker.[49]

De Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau* kreeg de opdracht een beschieting op de kop van de Afsluitdijk voor te bereiden. De schootafstand was 18,8 kilometer. Er werden in de nacht drie salvo's van twee schoten afgevuurd op de oostelijke kop van de Afsluitdijk om te kijken of de afstand te overbruggen was. Deze afstand bleek haalbaar en de kanonneerboot kreeg de opdracht tot de ochtend stand-by te blijven. Luitenant IJzerdreef was verantwoordelijk voor de waarnemingen aan de IJsselmeerkant van de stelling Kornwerderzand, luitenant Ham was verantwoordelijk voor de Waddenzeekant. Beiden gaven tijdens het inschieten van de *Johan Maurits van Nassau* correcties door. De communicatie verliep via een telefoonlijn naar Den Helder, vanwaar men via de radio contact onderhield met de *Johan Maurits van Nassau*. Toen de

[45] Jacob Topper, *De Wonsstelling. Wanhoopslinie voor Kornwerderzand* (Leeuwarden 2010) 64,68.
[46] Ibidem, 26,64.
[47] Ibidem, 27.
[48] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 462022.
[49] Sprakel en Sprakel, *Blitzkrieg. Halte Kornwerderzand*, 204.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 10 13-06-19 15:35

kanonnen precies op de doelen voorbij de Wonstelling vuurden, schoot het schip binnen enige uren praktisch al zijn munitie er doorheen. Nadat alle 15 cm-projectielen verschoten waren, was het vijandelijke artilleriegeschut uitgeschakeld. De beschieting had het gewenste effect gehad.[50] De meeste Duitse militairen waren voor de beschietingen richting Bolsward gevlucht, weg van het front.[51] De tegenaanval was een fraai voorbeeld van samenwerking tussen de landmacht en marine. Deze actie was niet zonder gevaar aangezien de Duitse luchtmacht het luchtruim boven de noordelijke provincies controleerde en het schip dus geen luchtsteun kon verwachten.[52] Na de actie kreeg de Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau* de order om over te steken naar Engeland. Ver zou de kanonneerboot niet komen. Nog geen twintig kilometer uit de kust, ter hoogte van Callantsoog, werd het schip geraakt door bommen uit een vijandig vliegtuig en zonk het naar de bodem van de zee.[53] De Hr. Ms. *Van Brakel*, die ook onderweg was naar Engeland, kon nog een aantal overlevenden uit het water redden.

Capitulatie

Het lukte de marine en landmacht om gezamenlijk een snelle Duitse opmars tot stoppen te dwingen voor de Afsluitdijk. Het mocht echter allemaal niet meer baten. Op dinsdag 14 mei, om ongeveer 18.00 uur, kwam bij de Stelling Kornwerderzand telefonisch het bevel om de strijd te staken en de wapens neer te leggen. Het bericht van de overgave kwam niet overal op hetzelfde tijdstip binnen. Op Hr. Ms. *Abraham van der Hulst* kwamen de berichten over de capitulatie pas rond 22.30 uur binnen. Besloten werd om het schip voor de haven van Enkhuizen tot zinken te brengen. Vlakbij was de Hr. Ms. *Pieter Florisz* tot zinken gebracht.[54] Hr. Ms. *z8* was ondertussen al enkele uren vertrokken richting Portsmouth waar het schip 17 mei aankwam. Haar zusterschip Hr. Ms. *z3* was minder fortuinlijk. Deze werd door de bemanning op de dam van het Krabbersgat gevaren, terwijl Hr. Ms. *Brinio* tien kilometer ten oosten van Medemblik door haar bemanning tot zinken werd gebracht. De oude Hr. Ms. *Hefring* wist ook niet te ontsnappen naar Engeland en werd in het Buiten-IJ nabij Pampus tot zinken gebracht. [55] Tot slot waren er nog de acht motorboten. Al deze boten werden gevorderd door de Duitse *Kriegsmarine* en vervolgens ingezet voor diverse taken. Vijf ervan zouden de oorlog doorstaan en na 1945 weer in particuliere handen komen.[56]

Pantserboot Hr. Ms. *Friso* (1915-1940) na bomschade door een Duitse luchtaanval op 12 mei 1940. Mijnenveger Hr. Ms. *Abraham van der Hulst* nadert om de bemanning over te nemen.
NIMH.

Conclusie

De Koninklijke Marine moest zich behelpen met een verouderde vloot. De jarenlange bezuinigingen hadden hun uitwerking gehad. Veel van de modernere schepen lagen in de Oost. Toch was de marine de strijd aangegaan. De gevechten richtten zich in Noord-Nederland voornamelijk rond de Afsluitdijk bij de Stelling Kornwerderzand, waar de marine zwaar geschut inzette om de stelling te ontlasten van vijan-

[50] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 462016.
[51] Topper, *De Wonsstelling*, 147.
[52] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden.* Deel 3, 318.
[53] Bezemer, *Zij vochten op de zeven zeeën*, 39,40,70.
[54] NIMH, Gevechtsverslagen mei 1940, 409, inv.nr. 445015.
[55] Topper, *Het IJsselmeerflottielje*, 107,108.
[56] Ibidem, 110-112.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 11 13-06-19 15:35

delijk vuur. De Duitsers waren binnen twee dagen diep doorgedrongen op Nederlands grondgebied. De Friese kust werd constant in de gaten gehouden door de marineschepen om het eventueel oversteken van Duitse troepen richting Noord-Holland tegen te gaan. De Duitsers zelf waren niet van plan om via deze route Vesting Holland te bereiken. De ondersteuning van Hr. Ms. *Johan Maurits van Nassau* bij Kornwerderzand mag gerust een groot succes worden genoemd. De Duitsers werden bij de Afsluitdijk tegengehouden in hun strategie om Nederland snel te veroveren. Helaas bleek de angst dat de schepen die zich op het IJsselmeer bevonden niet meer konden ontsnappen naar zee terecht. Slechts één schip kon uiteindelijk wegglippen via de Waddenzee en veilig Engeland bereiken. De andere marineschepen waren door de vijand vernietigd of door de eigen bemanning tot zinken gebracht. Aan moed had hen niet ontbroken. De schepen moesten aanvallen van vliegtuigen afslaan hoewel de marineschepen amper over goed luchtafweergeschut beschikte. Het ontbreken van goede luchtafweer bleek een cruciaal gebrek. De MLD was niet opgewassen tegen de sterke luchtmacht van de Duitsers. De marineschepen hadden daarom bijna geen verweer tegen de luchtaanvallen en waren gemakkelijke doelwitten. De communicatielijnen waren gebrekkig en waren regelmatig voor korte of langere tijd verbroken. Orders werden vaak door tegenorders veranderd en werden hierdoor onduidelijk en verwarrend voor de militairen. Al dit tezamen zorgde voor een situatie waarin de Koninklijke Marine haar taken niet meer naar behoren kon uitvoeren.

De kust van Friesland gezien vanaf Stelling Kornwerderzand, kazemat I (Waddenzeezijde).
Foto: Ingrid Brattinga 2018.

Literatuur

- Aerts, R. e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen en Amsterdam 1999).
- Bezemer, K.W.L., *Zij vochten op de zeven zeeën. Verrichtingen der Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog* (Zeist 1956).
- Brongers, E.H., *Afsluitdijk 1940 met de voorafgaande strijd in de noordelijke provincies* (Soesterberg 2005).
- Jong de, L., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945.* Deel 3 (Den Haag 1970).
- Münching von, L.L., *Schepen van de Koninklijke Marine in de 2e Wereldoorlog* (Alkmaar 1978).
- Sprakel, H. en Sprakel, A., *Blitzkrieg. Halte Kornwerderzand. De slag om de Afsluitdijk verteld door ooggetuigen* (Bedum 2006).
- Topper, J., *De Wonsstelling. Wanhoopslinie voor Kornwerderzand* (Leeuwarden 2010).
- Topper, J., *Het IJsselmeerflottielje. De verdediging van het IJsselmeer in de meidagen van 1940* (Soesterberg 2012).

Websites

- https://asz00418.home.xs4all.nl/Geschiedenis/Geschiedenis%20Oog%20W0II%202.htm (geraadpleegd op 05-08-2018).
- http://www.go2war2.nl/artikel/2625/Nederlandse-pantser--en-pantserdekschepen.htm?page=5 (geraadpleegd op 15-08-2018).
- https://asz00418.home.xs4all.nl/Geschiedenis/Geschiedenis%20Oog%20W0II%202.htm (geraadpleegd op 05-08-2018).

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 12 13-06-19 15:35

De luchtafweer in de Eerste Wereldoorlog

Ontwikkeling van de luchtdoelartillerie bij de oorlogvoerenden 1914-1918 - Deel 1

Dr. Dirk Starink

Het ontstaan van de luchtdoelartillerie is een traditionele militaire reactie op een nieuwe dreiging in de oorlogvoering, in dit geval het militaire gebruik van het luchtruim met behulp van luchtvaartuigen vanaf het begin van de twintigste eeuw. Kennen we vandaag vooral luchtvaartuigen-zwaarder-dan-lucht (vliegtuigen en helikopters) die hun vermogen om van de grond op te stijgen danken aan de aerodynamische stroming over een gewelfd vleugelprofiel, het eerste defensieve optreden tegen luchtdoelen was evenwel gericht tegen luchtvaartuigen-lichter-dan-lucht (ballons en luchtschepen) die hun stijgvermogen danken een ballonlichaam gevuld met een gas dat lichter is dan de omringende lucht. In de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) vonden beide typen luchtvaartuigen voor het eerst op grote schaal toepassing en nam de verdediging daartegen een hoge vlucht. Het voorzichtige ontstaan van een primitieve luchtafweer in Nederland in 1917 is recent uitvoerig voor het voetlicht gebracht ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de luchtdoelartillerie.[1] Maar hoe ontwikkelde zich de luchtafweer bij de belangrijkste oorlogvoerende landen? Dat is het onderwerp van dit artikel waarin ook nog naar de periode voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog is gekeken. De beschrijving beperkt zich tot de partijen die betrokken waren bij de strijd aan het Westelijk Front, waar het optreden van de luchtstrijdkrachten het meest intensief was. Ook aan de fronten in Oost- en Zuid-Europa was luchtafweer actief maar op een veel bescheidener schaal dan in West-Europa.

Het eerste militaire gebruik van waarneming vanuit een luchtvaartuig vond plaats tijdens de slag bij Fleurus in 1794. Wikipedia.

[1] Erwin van Loo, Sven Maaskant, Dirk Starink en Quirijn van der Vegt, *Verenigd op de grond, daadkrachtig in de lucht. Een eeuw grondgebonden luchtverdediging 1917-2017* (Amsterdam 2017).

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 13 13-06-19 15:35

Een korte voorgeschiedenis

Ruim tien jaar nadat in 1783 te Parijs een ballon van de gebroeders Montgolfier voor het eerst was opgestegen, richtte het Franse leger in opdracht van de Nationale Conventie een balloncompagnie op voor het doen van militaire verkenningen. De op 2 april 1794 in het leven geroepen balloncompagnie onder bevel van kapitein Jean Coutelle kreeg de beschikking over een te Meudon gebouwde waterstofballon, *L'Entreprenant*. Al spoedig werd de ballon vanuit Maubeuge ingezet tijdens de

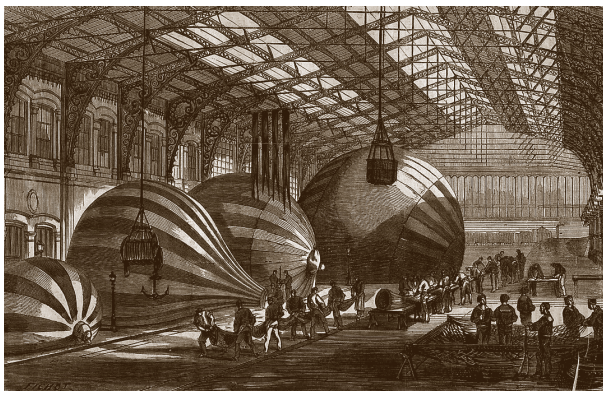

Ballonproductie in 1870-1871 in het Gare d'Orléans te Parijs door Eugène Godard.
Wikimedia Commons.

Eerste Coalitieoorlog. Het Franse leger onder generaal Jean-Baptiste Jourdan boekte op 26 juni 1794 in de slag bij Fleurus bij Charleroi dankzij waarnemingen van de ballon een klinkende overwinning op het Oostenrijks-Nederlandse coalitieleger. Oostenrijkse pogingen om met een 17-ponder houwitser op de Franse ballon te schieten richtten niets uit. Uiteindelijk wisten de Oostenrijkers de balloncompagnie bij het beleg van Würzburg op 3 september 1796 te overmeesteren tijdens de Franse terugtocht.[2] Zo maakte de eerste militaire operatie met een luchtvaartuig gelijk al duidelijk dat de verdediging ertegen geen eenvoudige zaak was. Een grootschaliger militaire toepassing van luchtvaartuigen vond plaats tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870-71. Tijdens het beleg van Parijs door de Pruisische troepen was de stad tussen eind september 1870 en eind januari 1871 geheel van de buitenwereld afgesloten. Om de verbindingen met de naar Tours uitgeweken regering te onderhouden waren vrije ballons het aangewezen middel. In opdracht van de posterijen vervaardigde de ballonvaarder Eugène Godard in het overkapte Gare d'Orleans nieuwe ballons en tijdens het vier maanden durende beleg verlieten in totaal 66 ballons Parijs. Behalve anderhalf miljoen brieven vervoerden ze 102 passagiers, onder wie de leider van de provisionele republikeinse regering Léon Gambetta die op 7 oktober 1870 de stad kon verlaten. In opdracht van het Duitse leger ontwierp Krupp een speciaal *Ballonabwehrkanone* met kaliber van 37 mm op een wagen. Met dit eerste luchtafweerwapen ter wereld kon op 12 november 1870 de ballon *Daguerre* worden neergehaald.[3]

Een Krupp *Ballonabwehrkanone* van 37 mm op wagenonderstel, zoals gebruikt in de Frans-Duitse oorlog 1870-1871.
www.popularmechanics.com.

Na de Frans-Duitse oorlog volgden de ontwikkelingen op het gebied van de luchtvaart-lichter-dan-lucht elkaar snel op. Terwijl ballons langzamerhand gemeengoed werden in de meeste Europese legers, nam Frankrijk door de oprichting in 1877 te Chalais-Meudon van een aeronautisch laboratorium het

[2] C. Christienne en P. Lissarague, *A History of French Military Aviation* (Washington 1986) 10; P. Mead, *The Eye of the Army. History of Air Observation and Reconnaissance for the Army 1785-1945* (Londen 1983) 13-14; I.V. Hogg, *Anti-Aircraft. A History of Air Defence* (Londen 1978) 12.

[3] E.B. Westermann, *Flak. German Anti-aircraft Defences 1914-1945* (Kansas 2001) 9-10.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 14 13-06-19 15:35

voortouw op het gebied van de militaire research op luchtvaartgebied. Daar experimenteerde kapitein Charles Renard met allerlei vormen van luchtvaartuigen en ontwikkelde hij in 1884 samen met luitenant Arthur Krebs een *dirigible*, een sigaarvormige waterstofballon met in de langwerpige gondel eronder een door batterijen aangedreven elektromotor van 8 pk die een propeller aandreef. Dit eerste luchtschip *La France* maakte in 1884-1885 enkele vluchten, waarbij het goed bestuurbaar was en dus kon terugkeren naar het punt van vertrek.[4]

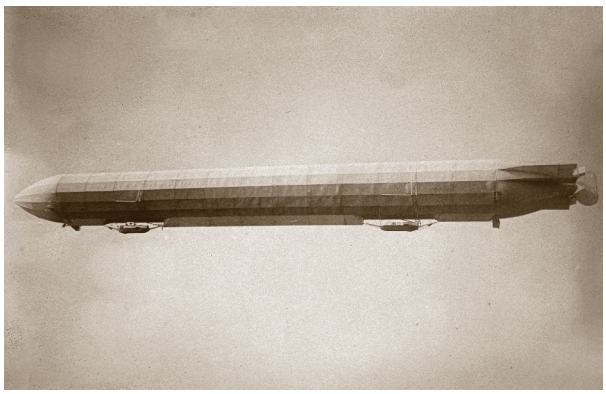

Het door Graf von Zeppelin in 1908 gebouwde *Luftschiff* LZ 3.
www.airships.net.

In Duitsland was het graaf Ferdinand von Zeppelin die de militaire potentie van dergelijke luchtschepen inzag. Op eigen initiatief begon hij in zijn fabriek aan het Bodenmeer grote luchtschepen te ontwikkelen met een lichtmetalen geraamte. Zijn eerste *Luftschiff Zeppelin Nr. 1* (LZ 1) maakte in 1900 zijn eerste vaart, maar pas in 1909 voldeed de nog grotere LZ 5 aan de eisen van het Duitse leger. De Duitse keizer Wilhelm II en de legerleiding hadden met de zeppelin niet alleen langeafstandsverkenningen voor ogen, maar ook bombardementen. Met name Groot-Brittannië voelde zich daardoor bedreigd. In de avond van 13 oktober 1912 namen Britse militairen duidelijk een luchtschip boven Sheerness waar. Hoewel de Duitse autoriteiten ten stelligste ontkenden dat het hier een Duitse zeppelin betrof, was de voor de *Kriegsmarine* bestemde L 1 eerder op de dag vanuit Friedrichshafen opgestegen voor een proefvlucht van 30 uur over een afstand van 900 kilometer. De schrik zat er goed in: Engeland was niet langer een onaantastbaar eiland en het was duidelijk dat Duitsland in staat was het Britse luchtruim te schenden zonder dat daar iets tegen te doen leek. Ook de Duitse pers liet aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog niet na de zeppelin als een toonbeeld van Duitse militaire macht te etaleren.[5]

Terwijl het Duitse leger in 1909 de eerste zeppelin kocht, waren het de wapenfabrikanten Krupp en Erhardt (Rheinmetall) die dat jaar nieuwe *Ballonabwehrkanonen*, luchtdoelkanonnen tegen luchtschepen en ballons ontwierpen en tentoonstelden op de eerste *Messe Frankfurt*. Deze kanonnen met verschillende kalibers waren zodanig op een voet gemonteerd dat ze steil omhoog konden schieten en over 360 graden konden draaien op een auto- of aanhangwagenonderstel.[6]

Een Rheinmetall *Ballonabwehrkanone* van 50 mm op een auto gemonteerd uit 1906.
Wikiwand.

Een andere ontwikkeling staat op naam van de Duitse ballonmaker August von Parseval. Hij ontwikkelde samen met ingenieur Hans Bartsch von Sigsfeld een speciale vorm voor de kabelballon teneinde deze stabieler in de lucht te laten "staan" en zo geschikter te maken voor langdurige observatie van het gevechtsveld. De door Parseval en Sigsfeld ontworpen ballon met inhoud van 600 m^3 was langwerpig van vorm en had onder aan de achterzijde een windzak die als kielvlak fungeerde. Deze als *Drachen* aangeduide ballon kon met een tweekoppige bemanning (commandant

[4] Christienne en Lissarague, *French Military Aviation*, 18-21.

[5] M.J.D. Cooper, *The Birth of Independent Air Power. British Air Policy in the First World War* (Londen 1986) 1; D.H. Robertson, *The Zeppelin in Combat. A History of the German Naval Airship Division, 1912-1918* (Londen 1962) 22.

[6] Hogg, *Anti-Aircraft*, 15.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 15 13-06-19 15:35

Een door Von Parseval en Von Sigsfeld ontworpen *Drachen*-waarnemingsballon van het Duitse leger.
www.gottmituns.net.

Een van de meest succesvolle geallieerde jachtvliegtuigen was de Nieuport 17 die zowel in Franse als in Britse dienst vloog.
Wikipedia.

en waarnemer) in een mand met veldtelefoon tot 500 meter hoogte worden opgelaten. Dit type ballon werd vanaf 1896 bij het keizerlijke Duitse leger ingevoerd als vervanging van de verouderde kogelvormige observatieballons.[7] De Drachens vonden in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog ook hun weg naar de legers van andere landen, waaronder ook van ons land.
Sinds de eerste vlucht van de gebroeders Wilbur en Orville Wright op 17 december 1903 had het vliegtuig in korte tijd een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt. Na de in augustus 1909 te Reims gehouden grote luchtvaartdemonstraties was het voor iedereen duidelijk dat het vliegtuig ook militair nut had. Het was sneller, kleiner en beter handelbaar dan luchtschepen en ballons. Het Franse leger kocht in 1910 een aantal vliegtuigen en oefende daarmee in het verkennen van troepenformaties en in het opsporen van doelen voor de artillerie. Veel landen die deze manoeuvres als waarnemer bijwoonden volgden het Franse voorbeeld.

Ontwikkeling van de luchtafweer in de Eerste Wereldoorlog

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 speelden vliegtuigen en luchtschepen nog een bescheiden rol als middel voor verkenning. Zolang er sprake was van een bewegingsoorlog was het tijdig rapporteren van de posities van de vijand van het grootste belang. Toen echter tegen het einde van het jaar de legers zich aan het Westelijk Front ingroeven en vier jaar lang in een loopgravengordel van de Belgische kust tot aan de Zwitserse grens tegenover elkaar stonden, veranderde het karakter van de oorlog. De belangrijkste taak viel nu toe aan de artillerie en voor het opsporen van doelen en de vuurleiding van de kanonnen was het vliegtuig in toenemende mate van onmisbaar belang. De troepen in de loopgraven leerden dat het verschijnen van een verkenningsvliegtuig boven hen spoedig werd gevolgd door een granatenregen. Daarom werd het zaak de tegenstander het verkennen te beletten en zo begonnen de soldaten uit de loopgraven met geweren en mitrailleurs op de laagvliegende verkenningsvliegtuigen te schieten. Naarmate deze echter betere motoren kregen, konden ze hoger gaan vliegen om buiten het bereik van grondvuur te blijven. Vanaf medio 1915 traden speciale eenpersoons jachtvliegtuigen op die jacht gingen maken op vijandelijke verkenningsvliegtuigen en bommenwerpers. Vervolgens gingen jachtvliegtuigen van beide partijen ook elkaar bestrijden, wat aanleiding gaf tot enorme luchtgevechten in de laatste twee jaar van de oorlog. Behalve voor luchtgevechten werden vliegtuigen op grote schaal laagvliegend ingezet ter ondersteuning van de grondtroepen, zeker toen in het voorjaar van 1918 met het Duitse Hindenburg-offensief het front weer in beweging kwam. Tot aan het moment van de wapenstilstand op 11 november 1918 hadden alle oorlogvoerende landen gezamenlijk bijna 200.000 vliegtuigen geproduceerd, waarmee het luchtwapen tot een niet meer uit de oorlogvoering weg te denken innovatie was geworden. Van de vele duizenden buiten gevecht gestelde vliegtuigen der strijdende partijen was tachtig procent het slachtoffer van een luchtgevecht en twintig procent het resultaat van luchtafweer vanaf de grond.[8]
Ondanks de komst van jachtvliegtuigen bleef er dus behoefte om vijandelijke vliegtuigen en luchtschepen

[7] G.P. Neumann, *Die Deutschen Luftstreitkräfte im Weltkrieg* (Berlijn 1920) 7-8.

[8] A.J. Maas, 'Mogelijkheden van aanval en verdediging in den luchtoorlog, deel III' in *Luchtmacht* 1 (1932) (3) 13.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 16 13-06-19 15:35

Door het succesvol optreden tegen vijandelijke vliegtuigen vormde het luchtafweergeschut een belangrijk doelwit voor de vijandelijke artillerie. Hier een door een Franse artilleriegranaat op 11 februari 1918 vernield Duits 77 mm Rheinmetall luchtdoelkanon.
Wikimedia Commons.

ook vanaf de grond onder vuur te kunnen nemen, niet alleen aan het front maar ook in het achterland waar zeppelins of bommenwerpers de oorlogsindustrie in grote steden bestookten. Daartegen werden door de oorlogvoerende landen speciale, voor de luchtafweer aangepaste kanonnen in gebruik genomen. Voor de luchtafweertaak waren naast een goede horizontale en verticale beweegbaarheid vooral een groot vuurtempo en een hoge aanvangssnelheid van de projectielen van belang. Aanvankelijk werden de vliegtuigen vanaf de grond onder vuur genomen met spervuur, waarbij een gordijn van granaten in de richting van het vliegtuig werd geschoten. Met deze munitieverslindende manier hoopte men dat enkele granaten het vliegtuig raakten of dat het vliegtuig in ieder geval zijn missie afbrak. Pas in de loop van de oorlog kwamen afstand- en hoogtemeters met rekenmethoden beschikbaar, waarmee doelgerichter kon worden geschoten. Om doelgericht vuren weer moeilijker te maken, vlogen de vliegers in de buurt van luchtafweer dan geen rechte lijn maar constant in bochten. Ook maakten de eerst gebruikte *shrapnel*-granaten, die bij de ontploffing een groot aantal metalen deeltjes verspreidden, plaats voor hoogexplosieve ladingen die door een tijdbuis op de juiste hoogte tot ontploffing konden worden gebracht. Met deze gedurende de oorlog aangebrachte verbeteringen wisten de luchtdoelartilleristen het gemiddeld aantal schoten dat nodig was om een vliegtuig neer te schieten terug te brengen van ongeveer 11.000 in 1914 naar rond 4.000 in 1918.[9]

Met 1.588 neergeschoten geallieerde vliegtuigen in vier jaar oorlog leverden de Duitse *Flugabwehrkanonen* (Flak) de indrukwekkendste prestatie. Dat was veel meer dan de 430 door de Franse, 354 door de Britse, 58 door de Amerikaanse en 129 door de Italiaanse luchtdoelartillerie neergehaalde vliegtuigen.[10] Omdat de opbouw van de Nederlandse luchtdoelartillerie tot aan de Tweede Wereldoorlog steunde op de oorlogservaringen van deze landen, ligt een nadere beschouwing ervan voor de hand.

Duitsland

Bij het uitbreken van de oorlog beschikte het Duitse leger over de zes in 1909 tentoongestelde en op automobielen gemonteerde luchtdoelkanonnen. Deze werden ingezet bij de opmars in het westen. Daarnaast waren er twaalf luchtdoelkanonnen van 77 mm, maar met paardentractie, geposteerd bij enkele belangrijke Rijnbruggen en luchtschiphangars. Hoewel deze laatste al spoedig doelwit waren van geallieerde vliegtuigaanvallen kreeg de luchtafweer weinig aan-

[9] Ibid, 12.

[10] Jean-Pierre Petit, *Un siècle de Défence Sol-Air Française, Tome 1: La DCA* (Parijs 2013).

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 17 13-06-19 15:35

Een Krupp *Ballonabwehrkanone* van 77 mm voor paardentractie uit 1910.
Wikiwand.

dacht van de Duitse legerleiding. Dat veranderde na een zware Franse luchtaanval op 14 december 1914 waarbij de Duitse stad Freiburg doelwit was. Vanuit de bevolking en de industrie klonk de roep de luchtafweer te versterken. Omdat de Duitse industrie volop bezet was met de productie van "gewone" kanonnen, werden de rond 1.000 op de Fransen, Belgen en Russen buitgemaakte stukken veldgeschut geschikt gemaakt voor de luchtafweertaak. Vooral de grote aantallen met bijbehorende munitievoorraden veroverde Russische 76,2 mm Poetilov-kanonnen, bezaten een betrekkelijk hoge mondingssnelheid van 590 m/sec. De Franse en Belgische 75 mm veldkanonnen vielen echter zonder bijbehorende munitie in Duitse handen, zodat deze na te zijn uitgeboord tot een kaliber van 77 mm de standaard Duitse munitie konden verschieten.[11]
Met ingang van 1 mei 1915 werd majoor Hugo Grimme aangesteld om de tot dan toe verzamelde ervaringen met luchtafweer te bundelen en de organisatie van de Flak, zowel aan de fronten als in Duitsland, te stroomlijnen. De meeste mobiele *Kraftwagen-Flak* (Kw-Flak) kwamen onder bevel van de legers, terwijl door paarden getrokken Flak bij de divisies werden ingedeeld. Grimme, die tot het eind van de oorlog als *Inspekteur der Flak* zou dienen, stelde ook de eisen op waaraan de speciaal voor de Flak-taak door Krupp en Rheinmetall te ontwikkelen luchtdoelkanonnen moesten voldoen. Daarbij ging het om een groter kaliber tegen hoger vliegende doelen en een mondingssnelheid van minstens 750 m/sec waarmee de vluchttijd van het projectiel kon worden bekort. Van de ontwikkelde Krupp-kanonnen met kalibers van 80, 88 en 105 mm bleek de *8,8 cm Kw-Flak M16* de meest succesvolle; Krupp bouwde er tot aan het eind van de oorlog 100 van voor gebruik aan het front. Om in tussentijd in grotere aantallen luchtafweermiddelen te kunnen voorzien, leverde de *kaiserliche Marine* aan het leger 366 zware 37 mm-machinegeweren Maxim M14, de

[11] Hogg, *Anti-aircraft*, 41-42.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 18 13-06-19 15:35

Canadese militairen onderzoeken een in augustus 1918 op de Duitsers buitgemaakte Krupp *Krafwagen-Flak* m16 van 88 mm.
Wikimedia Commons.

Duitse versie van de door de Brits-Amerikaanse uitvinder Hiram Maxim ontwikkelde *1-pounder pom-pom*. Deze waren vooral geschikt voor de nabijverdediging van vaste objecten achter het front en ter bescherming van de Drachenballons aan het front die anders een te gemakkelijk doelwit voor geallieerde vliegtuigen zouden vormen.
De toenemende Franse nachtelijke bombardementen van Duitse steden en oorlogsindustrie in het Rijn- en Saargebied voerden in de loop van 1915-1916 tot tal van maatregelen in het kader van de *Heimatluftschutz*. Een netwerk van telefonische waarnemings- en meldingsposten gaven de komst van bommenwerpers door aan de centraal vanuit Frankfurt geleide Flak-organisatie. Naarmate de oorlog vorderde kreeg deze organisatie grotere aantallen zware kanonnen van 90 en 105 mm in statische opstellingen met bijbehorende zoeklichten tot zijn beschikking. In het laatste oorlogsjaar keurde de Duitse legerleiding de verkoop aan Nederland goed van zestien stukken verouderd luchtdoelgeschut van 90 mm, systeem-Plett.[12] Pas in een vrij laat stadium kreeg de *Heimatluftschutz* ook eenpersoons jachtvliegtuigen toegewezen. Toen generaal Ernst von Hoeppner in oktober 1916 werd aangesteld tot *Kommandierenden General der Luftstreitkräfte* (Kogenluft) kreeg hij behalve de vliegende luchtstrijdkrachten ook de luchtafweer op de grond, zowel aan het front als in de *Heimatluftschutz* onder zijn verantwoordelijkheid.

Generaal Ernst von Hoeppner kreeg als *Kogenluft* in 1916 alle Duitse luchtstrijdkrachten en luchtafweer onder zijn bevel.
Wikimedia Commons.

In de loop van 1917 en 1918 bombardeerden Britse vliegtuigen onophoudelijk de installaties van de havens van Zeebrugge en Ostende, die door de Duitse marine werden gebruikt als uitvalsbases voor de U-boten. Het *Marinekorps Flandern* kreeg naast jagers (zowel water- als landvliegtuigen) ook de beschikking over eigen Flakafdelingen langs de gehele Vlaamse kust. Bovendien plaatste het Duitse leger zijn *Flakschießschule* in Oostende en later te Blankenberge, omdat men aan de Vlaamse kust verzekerd was van voldoende vijandelijke luchtdoelen. Aan het einde van de oorlog beschikte het Duitse Flak-wapen over 2.000 officieren en 55.000 man personeel die 2.770 vuurmonden van verschillende kalibers en 718 zoeklichten hadden bediend.[13]
(wordt vervolgd)

[12] Een exemplaar hiervan is via het Legermuseum beland in het Nationaal Militair Museum te Soesterberg en uitvoerig beschreven in: J.R. Verbeek, 'Uit de beginjaren van de Nederlandse luchtdoelartillerie. Het kanon van 9 cm tl. en een uniek exemplaar daarvan in de collectie van het Legermuseum', *Mars et Historia* 47 (2013) (2) 20-30.

[13] Westermann, *Flak*, 27.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 19 13-06-19 15:35

Seagull Party

NEFIS en de Alamo Scouts

Lance Zedric, Alamo Scout-historicus verbonden aan de Alamo Scout Historical Foundation

Vertaling: Bas Kreuger

Kaart van Nederlands Nieuw-Guinea.
Collectie auteur.

Schaarste aan menselijke inlichtingencapaciteit was een opvallend gebrek binnen het Amerikaanse leger aan het begin van de Tweede Wereldoorlog in de *South West Pacific Area* (SWPA). Aan het begin van 1942 zette generaal Douglas MacArthur, opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in de SWPA, geallieerde organisaties in om deze tekortkomingen op te vangen. Met deze organisaties onderving hij problemen in de omgang met inheemse bewoners en verkreeg hij accurate topografische informatie van Indonesië en Nieuw-Guinea.

Tegen de zomer van 1944 rukte het Amerikaanse 6e Leger onder bevel van luitenant-generaal Walter Krueger in hoog tempo op langs de noordkust van Nieuw-Guinea, in noordwestelijke richting naar het eiland Morotai. Dat paste in de strategie van MacArthur om zijn belofte waar te maken dat hij zou terugkeren naar de Filipijnen. Eerst wilde hij onder de lokale bewoners, de Papoea's, inlichtingen verzamelen over de Japanners op de eilanden in de Geelvinkbaai en op de Vogelkop.

Dit was geen gemakkelijke opdracht. Krueger deed een beroep op zijn vertrouwde Alamo Scouts, die al meer dan twintig van dergelijke missies om inlichtingen te verzamelen hadden ondernomen zonder een man te verliezen. Hij was ervan overtuigd dat zijn jongens deze klus konden klaren, maar waarom zouden ze niet wat hulp accepteren van hun Nederlandse vrienden van de *Netherlands Forces Intelligence Service* (NEFIS)? Dat was een slimme zet.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 20 13-06-19 15:35

NEFIS

De inlichtingendienst NEFIS kwam voort uit de vooroorlogse Marine en Leger Inlichtingendienst en kreeg onder bevel van majoor Simon Spoor in 1943 in Australië de naam NEFIS. NEFIS was gehuisvest op Camp Columbia bij Brisbane en bestond uit drie secties: NEFIS I verzamelde rapporten, kaartmateriaal en foto's van Nederlands-Indië en publiceerde maandelijks inlichtingensamenvattingen over het gebied. NEFIS II censureerde post van Nederlandse militairen en burgers en NEFIS III was verantwoordelijk voor het verzamelen van inlichtingen over de politieke en militaire situatie in Indonesië en Nieuw-Guinea. Voor dat laatste had generaal Krueger in het bijzonder belangstelling. De NEFIS-agenten waren allen vrijwilligers uit de diverse onderdelen van de Nederlandse strijdkrachten, maar het ontbrak hen aan menskracht en ervaring om steun te verwerven in Indonesië, dat sinds maart 1942 onder het Japanse juk zuchtte. Men hoopte dat dit in Nieuw-Guinea beter zou gaan. Bij het hoofdkwartier van het 6e Leger fungeerde kapitein Reinderhoff als liaisonofficier voor NEFIS I. Begin 1944 bezocht Reinderhoff het Alamo Scout-trainingskamp (ASTC) op Fergusson Island aan de oostkant van Nieuw-Guinea. Wat hij daar zag beviel hem wel. Negen dagen voor de start van *Operation Reckless*, de invasie van Hollandia, het eerste deel van Nederlands-Nieuw-Guinea en Indonesië dat bevrijd zou worden, arriveerde kolonel Conrad Giebel op het hoofdkwartier van het 6e Leger om de liaisonfunctie voor de gehele NEFIS te vervullen. Op 28 mei kwamen daar vijf NICA (*Netherlands Indies Civil Administration*)-officieren bij die samen met kolonel Frederick Bradshaw van het ASTC, kolonel Horton White en de G2-staf hielpen bij het opstellen van plannen voor de terugkeer naar de Filipijnen.
Hoewel de aanzet tot de Nederlands-Amerikaanse samenwerking van generaal Charles Willoughby, MacArthurs inlichtingenchef, was gekomen, waren het de bovengenoemde militairen van het 6e Leger die de plannen daadwerkelijk tot realisatie brachten. Het was hun gezamenlijke ervaring, inzicht en leiderschap die zorgde voor een enthousiaste samenwerking tussen Nederlanders en Amerikanen. Met de samenwerking kwam de behoefte van Krueger naar betere inlichtingen over Nieuw-Guinea en Indonesië samen met de behoefte aan Nederlandse kant om de inlichtingenteams beter te trainen in het vergaren van tactische inlichtingen. De verhouding zou beide ten goede komen en haar weerslag hebben op de toekomst.

De Seagulls

Drie maanden na de landingen in Hollandia, die een belangrijk uitgangspunt waren voor operaties in de

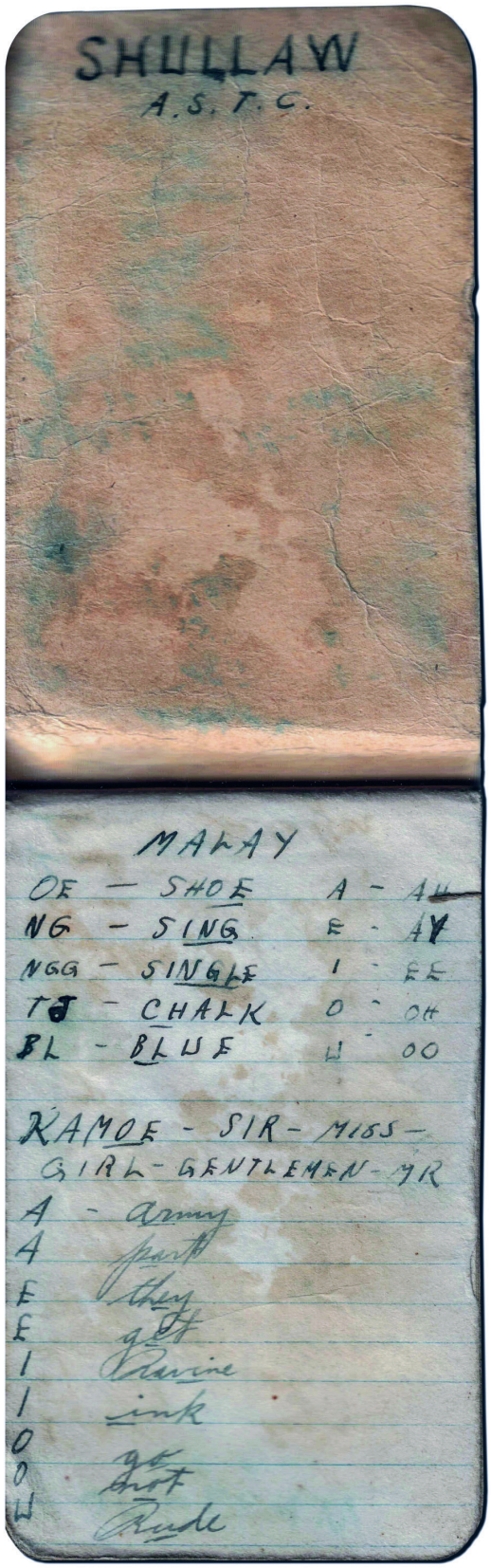

Notitieboekje van luitenant Shullaw van het Alamo Scout-trainingskamp (ASTC).
Collectie auteur.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 21 13-06-19 15:35

Geelvinkbaai en de Vogelkop, kwam een speciaal getrainde groep inlichtingencommando's (INCO's) van NEFIS III aan bij het ASTC in Kaap Kassou bij Hollandia. Hun opdracht was te leren hoe Nederlandse inlichtingengroepen beter konden opereren in een tactische omgeving, om de training van de Alamo Scouts te bestuderen en de geleerde lessen te integreren in hun eigen inlichtingen- en verkenningsoperaties. Omgekeerd zouden zij dienstdoen als tolk-vertalers voor de Alamo Scouts en hen van terreinkennis voorzien.
Op 14 juli 1944 arriveerde Seagull Party onder commando van luitenant C. C. van de Star bij het ASTC. In juli 1942 was Van der Star met twee anderen uit Java ontsnapt door met een klein bootje naar Oost-Afrika te zeilen. Een jaar later schreef hij daarover het boek *Escape from Java* onder het pseudoniem Cornelis van der Grift. Van der Star werd vergezeld door 2e luitenant Henry Swart, sergeant-majoor P.R. de Jong en korporaal L.W. Lompolieuw. Later voegden zich nog luitenant R.F. de Bruïne en een collega bij hen.
De Jong en De Bruïne waren ervaren militairen die al NEFIS patrouilles in Nieuw Guinea hadden uitgevoerd, in het bijzonder met de Van den Brandeler-patrouille in juli-augustus 1943.
Teamleider Robert Sumner van de Alamo Scouts noteerde de aankomst van Seagull in zijn dagboek: 'Op 10 juli gaf *Major* Niles mij een waarschuwingsorder voor verplaatsing naar de PT *boat*-basis op het eiland Woendi (nabij Biak). Luitenant McGowen zou daar de contactofficier zijn en Luitenant Henry Swart van het KNIL zou ons vergezellen als vertaler.'

Training

Na zes dagen observeren bij het ASTC, rapporteerde Swart: 'Samenwerking met het Alamo Scout team is uitstekend. Conditie van de scouts is prima, het moreel is erg hoog omdat de scouts veel belangstelling krijgen van Generaal Krueger. Ze krijgen ook decoraties, voor een goed doorlopen missie makkelijk een *Bronze Star* of zelfs een *Silver Star*. De meeste scouts, vrijwilligers afkomstig uit diverse eenheden, blijven bij de scouts tot ze meermalen onderscheiden zijn waarna ze terugkeren naar hun eenheid. Omdat geen van de scouts in staat bleek zich het Maleis eigen te maken om daar zo enig profijt van te hebben,' vervolgde Swart, 'vroeg majoor Williams aan mij om 41 zinnen uit het Engels naar het Maleis te vertalen en daar les in te geven.' Maar hier was helaas geen tijd voor. Gedurende het verblijf in Woendi kwam luitenant De Bruïne erbij. Hij had de gelegenheid dieper op de zaak in te gaan en meer uitgebreid les te geven. Als ze niet op missie waren of taalles gaven op het ASTC, trainde de Seagull Party met de Alamo Scouts Training Class mee. Die begon op 31 juli en eindigde op 9 september 1944. Alle leden van Seagull werden aan trainingsteams toegewezen en gingen mee op patrouilles en oefeningen.

Van den Brandeler-patrouille in juli-augustus 1943.
Cavaleriemuseum Amersfoort (via Pieter Lommerse).

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 22 13-06-19 15:35

Missies

De leden van Seagull hadden geen bevelsbevoegdheid en opereerden hoofdzakelijk als waarnemers en vertalers. Ze ondervroegen krijgsgevangenen, gaven waardevolle informatie over de inheemse cultuur en gewoonten en vochten mee als dat noodzakelijk was. Maar de toevoeging van Seagull aan de scouts was niet de eerste keer dat de Nederlanders met de Alamo Scouts samenwerkten. Op 6 april 1944 voegde het Algemeen Hoofdkwartier (MacArthur) zeven Nederlandse soldaten en twee leden van de veldpolitie toe aan de Alamo Scout-teams Hobbs, Reynolds, Sombar en Thompson (alle genaamd naar hun commandant) voor de landingen bij Hollandia. Korporaal Willem Lenzen, een Nederlander toegevoegd aan het Sombar-team, werd onderscheiden met een *Silver Star* voor het helpen bij de bevrijding van geïnterneerde burgers en het gevangennemen van een beruchte Japanse oorlogsmisdadiger. Luitenant Hooghwinkel, toegevoegd aan het Thompson-team, schakelde een Japanner uit. Andere Nederlandse officieren die niet later bij de Seagull Party aangesloten waren, zoals luitenant Krol, assisteerden de Alamo Scouts. Het was luitenant Louis Rapmund, een NICA-officier, die zelfstandig werkend vanaf het eiland Roemberpon het leeuwendeel van het werk met de Alamo Scouts verrichte. Tussen juli en oktober 1944 opereerde Rapmund in de Geelvinkbaai samen met de Rouansaville- en Nellist-teams, ondersteund door *US Navy PT boat squadrons*. Zij voerden verkenningen uit, bevrijdden honderden krijgsgevangenen en geïnterneerden en overvielen een Japans kamp bij Oransbari waarbij 66 gevangenen werden bevrijd. Op 12 oktober 1944 kwam de samenwerking tussen NEFIS/NICA en de scouts ten einde toen de Alamo Scouts naar de Filipijnen vertrokken.

De toevoeging van de Seagull Party aan de Alamo Scout-missie, getuigde van respect van de Nederlanders voor de scouts, maar de Nederlanders brachten ook geheel eigen waarden mee. Luitenant Sumner herinnerde zich de bijdrage van Swart aan het team bij de eerste missie in de Geelvinkbaai toen de ploeg bange inheemse bewoners tegenkwam. 'We liepen over het pad toen de leidende verkenner opeens gebaarde "NEER". Wat was er aan de hand? Er kwamen mensen aan vanuit het noorden. Hoe konden die ons van achteruit gepasseerd zijn? Waren we zo onvoorzichtig? We zagen twee mannen, een vrouw en twee kinderen, inheemsen van dat gebied. Ik gaf het signaal ze te omsingelen en we lieten ze zodanig schrikken dat ze compleet stomgeslagen waren! Dat moet een gezicht geweest zijn, zeven grote blanke mannen die opeens uit de jungle om ze heen opdoken, hevig zwetend en behangen met wapens. Geen wonder dat ze stokstijf stonden. We namen ze mee het binnenland in langs een kleine helling, een 60, 70 meter vanaf het pad. Omdat Henry Swart geweldig goed Maleis sprak, de taal van Nieuw-Guinea, ondervroeg hij ze en bezwoer ze dat wij geen kwaad in de zin hadden. Hij wees op het KNIL-insigne op zijn muts en het schouderembleem wat de ouderen in de groep meteen herkenden van de vooroorlogse uniformen. Dit stelde ze gerust. Henry vertelde dat wij Amerikanen waren en omdat de Nederlanders relatief gemakkelijke overheersers waren geweest, rekenden we op de lichte regelgeving van weleer om ons nu uit de moeilijkheden te houden. Blijkbaar hield men onze aanwezigheid stil, want gedurende onze tijd

Korporaal Wim Lenzen in Amerikaans camouflage-uniform. Collectie auteur.

aan wal werden we niet door Japanners opgejaagd. Na het begraven van sigarettenpeukjes, snoeppapier en het weer glad maken van de helling, schreef Henry nadrukkelijk hun namen, dorpen en het district in een notitieboekje om hen na de oorlog te kunnen belonen. Ik gaf ze wat strengen tabak en zij liepen door naar hun dorp. Wij namen meteen een andere positie in om het pad te kunnen observeren en niet door de Jap verrast te worden.'

Terwijl missierapporten van de teams Evans, Hobbs, Farkas, Littlefield, Lutz, Sombar en Sumner in juli en augustus wel de aanwezigheid van Nederlandse officieren weergaf, boden deze maar weinig informatie over hen, tenzij ze materieel bijdroegen aan de betreffende missie. Luitenant De Bruïne bleef echter bij de scouts nadat de Seagull Party was vertrokken en

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 23 13-06-19 15:35

onderscheidde zich bij het Lutz-team op het eiland Salebaboe door te assisteren bij de gevangenneming en ondervraging van een inheemse jongen over de aldaar aanwezige Japanners. Terwijl het officiële rapport weinig over De Bruïne vermeldt, beschreef Alamo Scout Bob Ross het volgende in zijn dagboek: 'Mijn team en de Nederlandse officier (De Bruïne) gingen richting het pad dat een paar honderd meter het binnenland in lag. We gingen het pad af met de bedoeling de eerste de beste inheemsen gevangen te nemen. Schermerhorn en De Bruïne bleven op één plek wachten, met twee man voor hen en Goneya en ik achter hen. We zagen iemand aan komen lopen, hij had een witte tropenhelm op en droeg een bijl en een machete. We grepen hem. Terwijl de PT *boat crew* koffie en sandwiches voor ons had, ondervroeg De Bruïne de man.'
Sergeant-majoor De Jong schreef: 'De teamspirit is goed aan het einde van een missie naar Vanimo-eiland met het Littlefield-team van 13-17 augustus. Maar de laatste dagen was er veel ruzie over het feit dat twee man alle souvenirs hadden en de rest niks en dat ze niet werden verdeeld. Heel belangrijk voor de gemiddelde Amerikaan.'
Luitenant Swart beschreef hoe de INCO's en Alamo Scouts door hun respectievelijke hoofdkwartieren werden behandeld. 'Het gegeven dat de Scouts meerdere onderscheidingen hebben gekregen terwijl de leden van Seagull, die langer werk hadden verricht, niets hadden gekregen, zorgde ervoor dat de Alamo Scouts ietwat neerkeken op de NEFIS mannen. Het verschil tussen de NEFIS mannen en de Alamo Scouts is dat wij meer gericht zijn op strategische inlichtingen en daar niet voor mogen vechten terwijl de Scouts gericht zijn op gevechtsinlichtingen en daar wel voor mogen vechten.'

Omgekeerd beschreef luitenant John McGowen, de *operations officer* van de Alamo Scouts op de PT *boat*-basis in Woendi, zijn frustratie over Swart en diens tegenzin om gevechtsinlichtingen te verkrijgen over het lot van vier neergekomen bemanningsleden van een bommenwerper op Pengun-eiland in een brief van 24 augustus 1944 aan Homer Williams, commandant opleiding van het ASTC: 'Over Luitenant Swart, ik stond vandaag op het punt hem terug te sturen. Hij zou met Red (Sumner) meegaan, maar was bij vertrek niet aanwezig. Omdat hij er niet was, halveerde de kans op succes van de missie. Het had zelfs de levens van het hele team kunnen kosten. Maar misschien was het maar beter dat hij er niet bij was. Ik had een gesprek met hem vanmorgen en hier volgt mijn mening: hij was bang geworden. Hij zei dat de klus hem niet beviel en dergelijke, dat hij beter in Australië zou kunnen werken. Eerlijk gezegd ben ik nogal kwaad op hem. Als hij een scout was geweest of een teamleider, had ik hem van zijn bevel ontheven bij de scouts en een schop onder zijn kont gegeven. Ik denk dat zijn aanwezigheid en samenwerking met de scouts niet langer noodzakelijk is en ik betwijfel of zijn aanwezigheid de kwaliteit van de scouts ten goede komt. Hij zou een goeie instructeur Maleis zijn, als je tenminste de bewaking van het kamp tegen aanvallen door de Jap zou verhogen. Beter nog zou zijn hem chef-staf van generaal Krueger te maken. Hij schijnt geweldig veel kennis te hebben van hoe je een leger en marine effectief laat opereren. Hij vertelde mij tenminste hoe dat gedaan zou moeten worden volgens hem. Serieus, ik zou hem nooit met een ander team eropuit sturen omdat hij er nooit is als je hem nodig hebt. En ik wil zelfs op schrift stellen dat ik hem in geen enkele capaciteit onder mijn bevel wil hebben, zelfs niet voor latrinedienst! Dit is echter alleen mijn

Luitenant Krol en luitenant-kolonel Abdulkadir (officieren van het NICA).
Collectie auteur.

2e luitenant Louis Rapmund.
Collectie familie Rapmund.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 24 13-06-19 15:35

2e luitenant Henry Swart.
Collectie auteur.

mening en ik stel voor dat je met hem en de andere jongens praat voor je een oordeel velt.'

Ondanks deze geprikkelde brief van McGowen en de onvermijdelijke verschillen in houding, vaardigheden, gebruiken en perceptie tussen de militairen van verschillende legers, ontwikkelden de Alamo Scouts en de Nederlanders een gevoel van kameraadschap, zoals Sumner in zijn dagboek noteerde na terugkeer van de gevaarlijke missie naar Pengun eiland. 'Als een bonus voor onze succesvolle missie, werden we door het ASTC naar Hollandia teruggestuurd omdat we door een ander team zouden worden afgelost. Nadat we luitenant Swart hadden opgehaald, vertrokken we vanaf Woendi op 27 augustus om 08.30 uur per *PT boat* en C-47 naar vliegveld Cyclops bij Hollandia. Daar kreeg ik eindelijk een vrachtauto van het ASTC en omdat we daarop moesten wachten, ging Swart op onderzoek uit om wat "jungle juice"[1] op te snorren, wat hem ook lukt. Dat spul kost twintig dollar per liter en is nogal scherp en heftig. Maar ja, omdat we een succesvolle missie hadden gedaan, waarom niet. Henry en ik gingen voor de "juice" en de fles deed zijn rondes om uiteindelijk naast zijn gesneuvelde kameraden te eindigen, veel te jong gestorven. We reden in een hotsende truck van Cyclops langs het Sentanimeer naar onze basis waar we om 22.30 uur aankwamen, het was goed terug te zijn.'

De leden van de Seagull Party, met uitzondering van De Bruïne, keerden eind augustus terug in Brisbane en leverden hun rapporten in. De opbrengst van zes weken observatie door Seagull bij het ASTC en hun deelname aan verscheidene missies en trainingen daarvoor, kan kwantitatief benoemd worden, maar het is moeilijk te meten in hoeverre dit bijgedragen heeft tot het succes van Nederlandse patrouilles en de ontwikkeling van een doctrine.
Gezien de verscheidenheid en het succes van de Alamo Scout-missies waaraan Seagull deelnam en de voortzetting van het gezamenlijk opereren van de Alamo Scouts en de Nederlanders gedurende de gehele campagne, kan echter geconcludeerd worden dat er goede uitkomsten waren, waarbij elke groep iets leerde van de ander.
Gedurende de oorlog stuurde NEFIS III 36 teams naar vijandelijk gebied. Van de 250 leden van die teams werden 39 man gedood. De Alamo Scouts ondernamen 112 missies waarbij geen enkel lid van een team werd gedood. Uiteindelijk hebben zowel de Alamo Scouts als de NEFIS-teams bijgedragen aan de geallieerde overwinning in Nieuw-Guinea. *Mission accomplished!*

Boven water
Met de verschuivende focus van het 6e Leger van Nieuw-Guinea naar de Filipijnen, eindigden de gevechtsoperaties van dit leger in dit strijdtoneel. De acties van de Alamo Scouts en de Nederlanders verdwenen in de archieven.
Door onderzoek van Bas Kreuger naar het leven en het werk van Louis Rapmund, de NEFIS/NICA-officier genoemd in bovenstaand artikel, kwamen de rapporten van Seagull en de samenwerking tussen de Alamo Scouts en Nederlandse troepen boven water. In januari 2019 is Bas met een klein team de jungle van de Vogelkop, Nieuw-Guinea (nu West-Papua) ingegaan, in de voetsporen van Rapmund en de reddingsmissie van de bemanning van een eind juli 1944 neergeschoten Amerikaanse B-25.

[1] Jungle juice is drank gemaakt van brandstof voor torpedo's.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 25 13-06-19 15:35

Literatuur

- Hobbs, Woodrow (Alamo Scout), *Letter to A.M. Thompson*, 1946. Collectie auteur.
- Hochstrasser, Lewis, (Alamo Scout), *They Were First: The True Story of the Alamo Scouts*, 1944. Ongepubliceerd manuscript. Collectie auteur.
- Kreuger, Bas. Correspondentie auteur, 2018-2019.
- Lommerse, Pieter. Correspondentie auteur, 2019.
- Ross, Bob, (Alamo Scout) *War Diary*, 1944. Collectie auteur.
- Sumner, Robert S. (Alamo Scout) *War Diary*, 1944. Collectie auteur.
- Sumner, Robert (Alamo Scout). Interviews correspondentie auteur, 1992-2003.
- Zedric, Lance, *Silent No More: The Alamo Scouts In Their Own Words* (z.p. 2013).
- Zedric, Lance, *Silent Warriors: The Alamo Scouts Behind Japanese Lines* (z.p. 1995).
- Zedric, Lance, 'Snatch & Grab: The Alamo Scouts on Salebaboe Island', in: *RECON* febr.maart 2018.

Bronnen

- Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag, Nederlands-Indië contra Japan, collectie 508, inventarisnummer 1002: instructies en verslagen NEFIS III-party 'Seagull', mei tot juli 1944; patrouilles in de omgeving van Hollandia en Tami Beach, bezoek Patrol Boat Base, Tami Rivier, eiland Woendi bij Biak en Vanimo in Australisch Nieuw-Guinea.
- Nationaal Archief (NA), Den Haag, Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS) en Centrale Militaire Inlichtingendienst (CMI) in Nederlands-Indië, nummer toegang 2.10.62, inventarisnummer 304: fragment van een verslag van de aanval op het interneringkamp te Oransbari, 1944; en inventarisnummer 305: verslagen van de 2e luitenant L.B.J. Rapmund inzake bevrijding van Nederlands-Indische krijgsgevangenen in het gebied tussen Manokwari en Wandameubaai in augustus en september 1944, 1945.
- National Archives and Records Administration (NARA), College Park, Maryland, Record Group 338 Records of Commands in the Pacific, Post World War II 1944-72, number entry 9.6: Records of Sixth Army, box 1-3: Alamo Scouts Mission Reports 1944, en: Alamo Scouts Training Center. Student Team Assignments for Fourth Class – 31 Jul – 8 Sep 1944.

De bemanning van *PT boat* nr. 325.
Collectie auteur.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 26 13-06-19 15:35

De Hollandse Oorlog in Frans perspectief

De triomfbogen van Lodewijk XIV in Parijs

Jeroen van der Werf

Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, trekt bij het Tolhuis bij Lobith de Rijn over, op 12 juni 1672. Op de voorgrond de Franse koning gezeten op een paard tussen zijn officieren. Bij de oever van de Rijn vuren kanonnen op de Hollandse troepen aan de overzijde. In het midden waden de Franse legers door het water naar de overzijde.
Rijksmuseum, Amsterdam.

In 1672 viel Lodewijk XIV aan het hoofd van een leger van 120.000 soldaten de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnen. Vier jaar eerder had hij onder druk van een alliantie tussen Engeland, Zweden en de Republiek zijn verovering van de Spaanse Nederlanden moeten beëindigen. Het staken van de strijd werd bezegeld met het tekenen van de Vrede van Aken. Het vredesverdrag deed volgens Lodewijk XIV geen recht aan de Franse veroveringen in de Spaanse Nederlanden. De gang van zaken had hem duidelijk gemaakt, dat als hij de Spaanse Nederlanden daadwerkelijk wilde veroveren, hij de motor achter het verzet tegen zijn politiek moest uitschakelen en die motor was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Bovendien voelde hij zich door de Republiek verraden. Frankrijk was steeds een trouwe bondgenoot geweest

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 27 13-06-19 15:35

Porte St. Denis, overzichtsfoto.
Collectie auteur.

Porte St. Denis: een reeks oorlogstrofeeën met aan de voet ervan de Hollandse Maagd op een leeuw. Onder zijn poten ligt een bundel gebroken pijlen.
Collectie auteur.

in de strijd met de Spanjaarden en nu stond daar dit gedrag tegenover.[1]

De inval in de Republiek was zorgvuldig voorbereid, zodat de troepen van de Zonnekoning in hoog tempo langs de Maas en Rijn naar de Nederlanden konden optrekken. Ook in de Republiek zelf ondervond het leger weinig weerstand. Op 12 juni trokken de Fransen bij Tolhuis de Rijn over en aan het einde van diezelfde maand volgde de triomfantelijke intocht van Lodewijk XIV in Utrecht. Snel daarna viel Naarden en leek de weg naar Amsterdam open te liggen.

Ondertussen was men in de Republiek, zoals het gezegde aangeeft, reddeloos, redeloos en radeloos. Het jaar 1672 staat in de Nederlandse geschiedschrijving niet voor niets bekend als het Rampjaar. Ondanks de chaos die er in de Republiek heerste, had men wel de keuze gemaakt het gebied tussen de Zuiderzee, bij Muiden, en de grote rivieren onder water te laten lopen. Daarmee werd vlak voor de inname van Naarden de weg naar Amsterdam alsnog afgesloten. De zo ontstane waterbarrière bleek een onoverkomelijke hindernis te zijn voor de Fransen. Ondertussen keerde de orde terug in het westen van de Republiek en begon onder leiding van stadhouder Willem III de gestage herovering van de rest van het land. In 1673 was het gevaar geweken en een jaar later had het Franse leger zich volledig van het grondgebied van de Republiek teruggetrokken.

Andere Europese staten, waaronder Spanje en het Duitse Rijk, hadden Frankrijk inmiddels ook de oorlog verklaard. Zo ontaarde een oorlog, die begonnen was als een eenvoudige inval in een diplomatiek geïsoleerd land, in een strijd op meerdere fronten verspreid door heel Europa. De oorlog zou nog vijf jaar woeden. De Vrede van Nijmegen maakte in 1679 een einde aan het conflict, dat bekend kwam te staan als de Hollandse Oorlog.

De eerste twee jaren van deze oorlog worden in de Nederlandse geschiedschrijving het meest belicht.

[1] Lynn, J. A. *The Wars of Louis XIV, 1667-1714* (Harlow 1999): geeft een goed overzicht over alle oorlogen van Lodewijk XIV, zo ook over de Hollandse Oorlog. Het diende als basis voor de informatie over het verloop van de oorlog in dit artikel.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 28 13-06-19 15:35

Porte St. Denis: de overtocht over de Rijn.
Collectie auteur.

Porte St. Denis: de inname van Maastricht. De knielende mannen in het midden van de voorstelling bieden de koning de sleutels van de stad aan.
Collectie auteur.

Het kleine Nederland versloeg, met het wassende water als trouwe bondgenoot, de Franse reus. Een ware triomf, vergelijkbaar met de overwinningen in de Tachtigjarige Oorlog.

Aan Franse zijde werd dit heel anders gezien. Lodewijk XIV zag de Hollandse Oorlog als een grote overwinning. De oorlog speelt dan ook een hele belangrijke rol in de propaganda rond zijn persoon. Er zijn vele standbeelden, gravures en schilderijen bekend die de wapenfeiten uit de Hollandse Oorlog vanuit Frans perspectief belichten. Zo kan de decoratie van het plafond in de Spiegelzaal van het paleis in Versailles gezien worden als een lofzang op de verrichtingen van de Zonnekoning in die oorlog. Een ander, minder bekend voorbeeld hiervan zijn de Porte St. Denis en de Porte St. Martin in Parijs. Twee triomfbogen, die op een steenworp afstand van elkaar langs de gelijknamige boulevards in het 10e arrondissement van de stad liggen. Het is een druk gebied waar ze wat verloren en zonder context tussen de gebouwen en het voorbijrazende verkeer staan. Toch is het zeer de moeite waard om ze een keer te gaan bekijken.

Op de plek van de huidige boulevards lag vroeger de stadsmuur. Lodewijk XIV liet deze in 1670 afbreken. Parijs was vanaf dat moment een open stad. De stadspoorten werden vervangen door triomfbogen, die de verrichtingen van de Zonnekoning en zijn legers verheerlijkten. De Porte St. Denis doet dat voor de eerste jaren van de Hollandse Oorlog. Ze werd in 1673 door Blondel ontworpen.

Helemaal bovenaan de triomfboog prijkt aan beide zijden, in grote gouden letters, de tekst LUDOVICO MAGNO. Aan de stadszijde is, boven de doorgang, de overtocht over de Rijn bij Tolhuis afgebeeld. Gekleed als Romeinse soldaten trotseren de Fransen te paard het kolkende water van de Rijn. De paarden komen met hun hoofd net boven het water uit. Op de ene oever spoort de koning zijn krijgers aan, die op de andere

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 29 13-06-19 15:35

Porte St. Martin, overzichtsfoto.
Collectie auteur.

oever in zwaardgevechten verwikkeld zijn met de vijandelijke troepen. Op de achtergrond is een kasteel te zien, het kasteel van Tolhuis.
Direct daaronder zijn Victorie en Roem afgebeeld met een lauwerkrans en bazuin. Ernaast staan twee verticale reeksen oorlogstrofeeën zoals die ook regelmatig op stadspoorten voorkomen: vlaggen, helmen, bundels pijlen, leeuwenvellen, zwaarden et cetera.
Aan de voet van die oorlogstrofeeën zit rechts een riviergod. In de tekst onder hem wordt de veldtocht langs de rivieren Rijn, Maas en Waal, herdacht en hoe het leger in een bliksemactie de gebieden langs deze rivieren wist te veroveren. Aan de linkerkant zit een vrouw op een leeuw. Zij symboliseert de verslagen Republiek. De gebroken pijlen onder de poot van de leeuw symboliseren de overwonnen provincies. Het is een veelvoorkomende manier om de verslagen Republiek uit te beelden.[2]

Aan de andere zijde van de triomfboog wordt de inname van Maastricht herdacht. Boven de doorgang zien we Lodewijk XIV te paard een stad intrekken. De koning en zijn soldaten zijn wederom als Romeinen gekleed. Halverwege knielen twee mannen voor de koning, die hen vanaf zijn paard wat minzaam wegwuift. Ze bieden hem de sleutels van de stad aan. Aan de ster die tussen de sleutels hangt is te zien dat het hier om Maastricht gaat. De ster komt immers voor op het stadswapen.
De rest van de decoratie van deze zijde vormt een variatie op die aan stadszijde. De vrouw en de riviergod ontbreken. Er zijn leeuwen voor in de plaats gekomen.

[2] Een ander interessant symbool voor de Republiek is het zevenkoppige monster. Zo'n monster is bijvoorbeeld te zien in de fontein van La France Triomphante in de tuinen van Versailles. Daar ligt het met enkele van zijn koppen afgehakt, prominent op de grond voor de strijdwagen waarin het triomferende Frankrijk zetelt.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 30 13-06-19 15:35

Porte St. Martin: de Zonnekoning in gevecht met de Habsburgse adelaar.
Collectie auteur.

Porte St. Martin: de inname van de Franche Comté. De vrouw wijst naar de plaats Dole op een landkaart. De toenmalige hoofdstad van de regio.
Collectie auteur.

Opvallend zijn hier de duidelijke verwijzingen naar de triomfboog van Titus en de zuilen van Trajanus en Marcus Aurelius in Rome. Lodewijk XIV vereenzelvigde zich graag met de Romeinen, zoals zoveel heersers dat in de zeventiende eeuw deden.

De Porte St. Martin herdenkt een ander deel van de Hollandse Oorlog. Namelijk de veldtochten langs de Rijn in het Duitse Rijk en de inname van de Franche Comté in 1674. Een deel van de oorlog dus dat zich buiten het grondgebied van de Republiek afspeelde.
Wat meteen opvalt is de veel soberder uitstraling van deze boog. Hij is wat kleiner en slechts met vier grote voorstellingen gedecoreerd. De vele trofeeën ontbreken hier. Het geeft hem een veel modernere uitstraling terwijl hij slechts een jaar jonger is. De triomfboog werd namelijk in 1674 door Pierre Bullet ontworpen. Hij was een leerling van Blondel. Hoewel de verwijzing naar de Romeinse voorbeelden hier minder duidelijk zichtbaar is, is deze toch aanwezig. Alle personages zijn in Romeinse legerkleding gehuld en ook hier doet het beeldhouwwerk aan de Romeinse triomfbogen en zuilen denken.

Aan stadzijde is in de rechterhoek de inname van de Franche Comté weergegeven. Lodewijk XIV zit, of zweeft eigenlijk, onder een palmboom met oorlogstrofeeën aan zijn voeten, terwijl een vrouw hem knielend sleutels overhandigt. Met haar linkerhand wijst ze naar een landkaart van de Franche Comté. Bij haar vinger staat "Dole" op dat moment de hoofdstad van die regio. Op de achtergrond vliegt een engel met een bazuin.
In de linkerhoek staat de koning als Hercules op een verslagen veelkoppig monster, terwijl Victorie hem een lauwerkrans boven het hoofd houdt. Het monster is de driekoppige reus Geryones uit de Herculeslegende en staat hier voor de alliantie tussen de Republiek, Spanje en het Keizerrijk waarnaar in de Latijnse tekst bovenaan de triomfboog wordt verwezen.[3]
Aan de andere zijde van de triomfboog staat rechts de inname van Limburg weergegeven. In de tekst bovenaan de triomfboog wordt hiernaar verwezen. De vrouw met een gebouw als kroon verwijst naar de stad. Ook de leeuw op het schild van een van de verdedigers verwijst naar de stad of het hertogdom. Met name deze voorstelling doet erg aan de Romeinse voorbeelden denken. Op de voorstelling links vecht de Zonnekoning in Romeinse legerkleding tegen de Duitse adelaar. Aan zijn voeten zit een riviergod: de Rijn.

De triomfbogen vertegenwoordigen het verhaal over de oorlog, zoals de Zonnekoning dat graag aan zijn onderdanen wilde vertellen. Het verhaal vanuit de propaganda dus. Hoe verhoudt dat verhaal zich in het geval van de Porte St. Denis tot de gebeurtenissen zoals die hebben plaatsgevonden?
De verovering van Maastricht was een persoonlijke overwinning van de Zonnekoning. Hij had de belege-

[3] Hercules is een held die veel in de kunst rond de oorlogen van Lodewijk XIV voorkomt. In dit geval wordt de koning met hem vereenzelvigd. Op andere plekken wordt de Zonnekoning door de held vergezeld en strijden ze zij aan zij. In weer andere gevallen flankeert hij samen met Mars de hoofddoorgang van een stadspoort.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 31 13-06-19 15:35

Een verzamelplaatje van de bouillonfabrikant Liebig van omstreeks 1900. Het laat de overtocht over de Rijn zien. Een vrije interpretatie van het schilderij van Van Der Meulen. Op de achterkant van het plaatje wordt overigens wel de kanttekening gemaakt dat de Rijn minder wild was dan op het schilderij voorgesteld.
Collectie auteur.

ring immers zelf geleid.[4] Maastricht was een hele prestigieuze verovering, waarmee de koning zich schaarde in een rij van illustere voorgangers zoals Alexander Farnese en stedendwinger Frederik Hendrik. Zij hadden de stad in 1579 respectievelijk 1632 veroverd. Alleen waar zij daar enkele maanden over hadden gedaan, klaarde de Zonnekoning de klus in slechts dertien dagen. Hij streefde hen voorbij en kon de vergelijking met Alexander de Grote doorstaan.[5] Voor zover de kijk vanuit de propaganda.

Hoewel Lodewijk XIV in naam de leiding had, werd de belegering eigenlijk geleid door Vauban, de bekende Franse belegeraar en vestingbouwkundige. Hij paste tijdens deze belegering voor het eerst zijn belegeringsmethode toe met zigzaggende benaderingsloopgraven en parallellen. Met chirurgische precisie bracht hij de stad in een recordtijd op de knieën en maakte daar een minimum aan Franse slachtoffers bij. Ook bleek hij in staat munitie en materieel zeer efficiënt in te zetten. Het was een bijzondere daad, die hem op slag tot een bekendheid maakte. De belegering geldt nog altijd als een hoogtepunt in de militaire geschiedenis.[6] Als feitelijke gebeurtenis is het dus zeker ook een triomf, zij het op een andere manier.

Voor de overtocht over de Rijn ligt dat wat genuanceerder. Volgens de propaganda plaatste de manier waarop de Rijn was overgestoken, Lodewijk XIV en zijn leger in de top van het militaire kunnen. Zijn soldaten hadden de rivier te paard en zwemmend overgestoken. Hij overtrof hiermee de Romeinen, die voor de overtocht een brug hadden gebruikt. Lodewijk XIV was 'beter in staat dan de Caesars iedere moeilijkheid

[4] Panhuysen L., *Oranje tegen de Zonnekoning* (Amsterdam 2016) 88. Lodewijk XIV gaf zijn generaals Condé, Turenne en Luxembourg dat jaar bewust taken elders, zodat er geen enkele twijfel over de leiding kon bestaan.

[5] Burke, P., *Het beeld van een koning, de propaganda van Lodewijk XIV* (Amsterdam 1991) 78.

[6] Duffy, C., *The fortress in the age of Vauban and Fredrick the Great 1660-1789* (Londen 1985) 10, 78, 79.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 32 13-06-19 15:35

te overwinnen'.[7] In een vergelijking met de gebeurtenissen zoals die hebben plaatsgevonden komt dit erg pompeus over. De rivier wordt op de triomfboog als een kolkende watermassa weergegeven, waar de soldaten slechts met moeite doorheen konden komen. Het is echter maar de vraag hoe wild en kolkend de rivier op die dag werkelijk was. De doorstroming van de Nederrijn was in die tijd slecht en soms viel deze zelfs helemaal droog.[8] Een oversteek te paard of zwemmend zal niet heel ingewikkeld zijn geweest. Er werd bij de overtocht weerstand geboden door het Staatse leger maar erg groot was deze niet.[9] Desalniettemin is de overtocht over de Rijn een zeer geliefd thema. Buiten deze triomfboog zijn er verschillende afbeeldingen van te vinden in Versailles. Ook Le Grand Condé, die bij de overtocht aanwezig was, liet deze in zijn paleis in Chantilly vereeuwigen en zo zijn er meer voorbeelden te noemen.[10] Het is dan ook een moment met een grote symbolische waarde. Het was het moment waarop de Fransen de Republiek écht binnenvielen. Verder vormden rivieren belangrijke natuurlijke grenzen en konden bijna onoverkomelijke barrières zijn. Dat gold zeker ook voor een machtige rivier als de Rijn, die ook decennialang de noordgrens van het Romeinse Rijk had gevormd. Hoe sterk die symboliek is blijkt wel uit het feit dat er tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw verzamelplaatjes, postzegels en zelfs bouwpakketten zijn uitgebracht ter nagedachtenis van dit wapenfeit.[11]

Naast de gebeurtenissen die erop afgebeeld staan, vertegenwoordigt de Porte de St. Denis ook de algemene lezing van de oorlog als een verpletterende overwinning van de Zonnekoning op de Republiek.[12] Daar was echter geen sprake van. De Fransen waren vastgelopen in de Republiek. Lodewijk XIV wist het land niet te veroveren of klein te krijgen en had zijn legers terug moeten trekken. Toch was de Hollandse Oorlog op andere vlakken zeker succesvol voor de Fransen. Het leger had het opgenomen tegen de gecombineerde strijdkrachten van de sterkste staten van Europa en had zich goed staande gehouden. Met de verovering van de Franche Comté was het grondgebied van het land aanzienlijk vergroot. Bovendien was het een eenvoudige verovering geweest. De veroveringen in de Spaanse Nederlanden hadden de noordgrens van Frankrijk meer samenhang gegeven en sterker gemaakt. Door het uitgekiende bevoorradingssysteem van Louvois konden de Franse militairen eerder te velde gaan dan hun tegenstanders.[13] De Franse legers waren goed georganiseerd en de legerleiding was in staat om campagnes effectief te sturen en regelmatig een campagnejaar vooruit te plannen.[14] De uitkomst van de oorlog als geheel kan dus zeker ook als een Franse overwinning gezien worden, zij het op andere gebieden.[15]

De Hollandse Oorlog bracht Lodewijk XIV op het toppunt van zijn macht. Hij had de ambities van zichzelf en zijn voorvaderen waargemaakt. De Habsburgse macht in West-Europa was definitief gebroken en Frankrijk was de sterkste staat in Europa. Hoe hij zijn positie in die tijd gezien moet hebben, wordt heel mooi geïllustreerd door een gravure uit de koninklijke almanak van 1685.[16] Lodewijk XIV zit prominent op een troon midden in de afbeelding. Aan zijn voeten knielt een groep vrouwen. Een van hen biedt hem de kroon van het graafschap Luxemburg aan. Het medaillon waar haar hand op rust, herdenkt de inname van de stad Luxemburg. Wederom een prestigieus wapenfeit waar Vauban een grote hand in had. Op de voorgrond staan Mars en Hercules afgebeeld. Op de achtergrond, in een soort loge, zit een groep heren die Engeland, Spanje

[7] Burke, *Het beeld van een koning, de propaganda van Lodewijk XIV*, 76.

[8] Ven, G. van de, *Verdeel en beheers! 300 jaar Pannerdensch Kanaal* (Diemen 2007) 17-18, 28-29.

[9] Fruin, R., *De Oorlog van 1672* (Groningen 1972) 111-112.

[10] De Grote Condé: Louis II de Bourbon, *prince de Condé* (1621-1686). Dankt zijn naam 'de Grote' aan de overwinning die hij in 1643 in de Slag bij Rocroi behaalde op de onoverwinnelijk geachte Spanjaarden. Hij is de meest flamboyante generaal uit het leger van Lodewijk XIV.

[11] Enkele voorbeelden: de serie 'Le Bivouac' bestaat uit kartonnen bouwplaten van belangrijke militaire gebeurtenissen uit de Franse geschiedenis. Een bouwplaat is van de oversteek over de Rijn. Deze werd uitgegeven in 1946. In 1970 werd er een postzegel van Lodewijk XIV uitgegeven met de passage van de Rijn op de eerstedagenveloppe. Een beschuitfabrikant beeldde de overtocht op een verpakking af in de jaren 1950-1960 en zo zijn er nog vele andere voorbeelden te noemen.

[12] Burke, *Het beeld van een koning, de propaganda van Lodewijk XIV*, 76-79.

[13] Duffy, C., *The fortress in the age of Vauban and Fredrick the Great 1660-1789*, 11; Lynn, J.A., *Giant of the Grand Siecle* (Cambridge 1997) 125.

[14] Satterfield, G. Princes, *Posts and Partisans, The Army of Louis XIV and Partisan Warfare in the Netherlands (1673-1678)* (Leiden 2003): het boek behandelt de inzet van de kleine oorlog ten behoeve van de grote oorlog (belegeringen en veldslagen). Met name hoofdstuk7 laat zien hoe de Fransen in staat waren hun tegenstander af te matten zodat bepaalde steden, gericht in de volgende campagne ingenomen konden worden.

[15] Lynn, *The Wars of Louis XIV, 1667-1714*,156-157.

[16] Preaud, M., *Les Effets du Soleil, Almanachs du regne de Louis XIV* (Parijs 1995), 24-25.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 33 13-06-19 15:35

en het Keizerrijk verbeeldt. Ze kijken toe. Met andere woorden: Lodewijk XIV domineert het toneel van de Europese politiek terwijl de andere staten niet meer dan toeschouwers zijn.

De inname van Luxemburg maakte onderdeel uit van de controversiële politiek van de *Réunions* waar de Zonnekoning kort na de Hollandse Oorlog mee begon.[17] Het was een van de factoren die uiteindelijk tot de Negenjarige Oorlog (1688-1697) leidden. Een oorlog waar Lodewijk XIV niet op had gerekend. De Franse troepen moesten het wederom opnemen tegen een brede Europese coalitie en dat viel hen ditmaal zwaarder dan tijdens de Hollandse Oorlog. Slechts vier jaren van vrede scheidden deze oorlog van de volgende: de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). Deze bracht Frankrijk tot de rand van de afgrond. Dankzij het dichte netwerk van vestingsteden in het noorden van het land kon ternauwernood voorkomen worden dat de geallieerde legers doorstootten naar Parijs.[18] In 1713 maakte de Vrede van Utrecht een eind aan deze oorlog en brak er een relatief lange periode van vrede aan in West-Europa.
Willem III was een groot deel van die tijd een belangrijke aanjager geweest in de strijd tegen Lodewijk XIV. Zo bleef het lot van beide tegenstanders met elkaar verbonden. Niet alleen voor Frankrijk waren dit zware oorlogen. Ook voor de Republiek betekenden ze een grote economische aderlating. Het maakte de weg vrij voor Engeland om de heerschappij op de zee naar zich toe te trekken. Van de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog zijn in de geschiedschrijving dan ook veel minder heroïsche verhalen terug te vinden. Ook in de kunst is men een stuk terughoudender, er zijn weinig beelden en schilderijen over die oorlogen gemaakt. Tekenend voor deze zware tijden is dat Lodewijk XIV het bevel gaf al het zilvergoed in Versailles om te smelten om de oorlog te kunnen blijven betalen en dat hij zich geroepen voelde per brief verantwoording aan het volk af te leggen voor het feit dat er maar geen vrede kwam. Dat zijn toch minder mooie momenten om op een schilderij of triomfboog vast te laten leggen dan de overtocht over de Rijn!

Portret van koning Lodewijk XIV van Frankrijk omstreeks 1702. Wikimedia Commons/Museum het Louvre, Parijs.

[17] De Chambres de Réunion onderzochten voor Lodewijk XIV vanaf omstreeks 1680 welke gebieden volgens een verregaande interpretatie van eerdere vredesverdragen bij zijn koninkrijk hoorden. Op basis daarvan liet hij ze vervolgens inlijven. Belangrijke Réunions waren naast Luxemburg bijvoorbeeld Straatsburg en Givet. Deze politiek leidde tot een korte oorlog met Spanje in 1683-1684.

[18] De noordgrens van Frankrijk kende weinig natuurlijke barrières en was daardoor relatief eenvoudig te passeren. Om dat lastiger te maken, werd onder leiding van de vestingbouwkundige Vauban een dubbele gordel van vestingsteden aangelegd langs de hele noordwestgrens van Frankrijk. Het zogenaamde pré carré. De gedachte hierachter was dat een leger dat de eerste gordel passeerde op een tweede stuitte, daar tot een nieuwe belegering moest overgaan en vervolgens vanuit omliggende vestingsteden in de rug aangevallen kon worden. De vijand raakte verstrikt in het netwerk van vestingsteden. Tijdens de Spaanse Successieoorlog bewees het zijn nut.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 34 13-06-19 15:35

De emblemen van de islamitische strijdgroep Hizbullah

Marc Lohnstein, assistent-conservator Museum Bronbeek

Tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949) streed het Nederlandse leger niet alleen tegen het officiële republikeinse leger, maar ook tegen diverse autonome strijdgroepen. Museum Bronbeek heeft in haar collectie meerdere objecten van deze Indonesische strijdgroepen. Een tweetal emblemen zijn onderwerp van dit korte artikel. Wat zijn dat voor emblemen en welke organisatie heeft deze gedragen? Het eerste object is het embleem van Hizbullah: een islamitische strijdgroep. Het is afkomstig uit de collectie C. van Ekeris, een overleden verzamelaar. Het bestaat uit een rood gelijkhoekig metalen embleem met de afmetingen 3 x 3 x 3 centimeter. In de driehoek staat de maansikkel met ster en de tekst HIZBOELLAH. Dit embleem werd op de linkerborst gedragen. Het tweede embleem is geschonken door nabestaanden van een Nederlandse Indië-veteraan. Het is het rangonderscheidingsteken van een soldaat 1e klasse van Hizbullah. Het is gemaakt van groen vilt op een metalen ondergrond met een wit metalen maansikkel met ster en drie wit metalen vierkantjes. De afmeting is 4 x 3 centimeter. Qua vorm is de afneembare romboïde gelijk aan de rangonderscheidingstekens voor op de uniformkraag van het Japanse keizerlijke leger. Hizbullah droeg verder veelal een uniform bestaande uit een zwart shirt en een zwarte lange broek.[1]

Het embleem van Hizbullah, een islamitische strijdgroep.
Museum Bronbeek.

Het rangonderscheidingsteken van een soldaat 1e klasse van Hizbullah.
Museum Bronbeek.

Na de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 vormde de Republiek Indonesia een eigen gewapende macht: de BKR. Hieruit ontwikkelde zich het republikeinse leger (achtereenvolgens bekend onder de afkortingen TKR, TRI, TNI). Naast dit officiële leger werden ook diverse autonome gewapende strijdgroepen opgericht. Het islamitisch georiënteerde Hizbullah (leger van Allah), opgericht tijdens de Japanse bezetting in 1944, was een van de autonome strijdgroepen. Deze strijdgroepen hadden behalve een militair tevens een politiek karakter. De rivaliteit tussen het republikeinse leger en de verschillende strijdgroepen onderling was groot. Deze strijd werd gevoed door het gebrek aan

[1] NL-HaNA, Strijdkrachten Ned.-Indië, 2.13.132, inv.nr. 1948, NEFIS Mil. Overzicht. Archief No.FY5/45313/G. Distinctieven en vlaggen van de Hizbullah.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 35 13-06-19 15:35

5 februari 1948. Vertrek van TNI-onderdelen uit Poerwakarta per trein naar Cheribon, vanwaar de reis per boot naar republikeins gebied gaat.
Nationaal Archief. Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië.

wapens, financiën, en politieke verschillen. De rivaliteit werd ook gewapenderhand uitgevochten.[2] Een deel van de strijdgroepen werd in 1946 en 1947 in het republikeinse leger opgenomen. Soms vond dit plaats onder dwang. Ook Hizbullah eenheden maakten zo tijdelijk deel uit van het republikeinse leger.[3]
Pas na de onafhankelijkheidsverklaring ontwikkelde de Hizbullah zich tot een echte gewapende militaire organisatie. Daarnaast werd eind 1945 een islamitische militie opgericht: de Sabilillah (strijders van Allah).[4] De Hizbullah en de Sabilillah vormden samen de gewapende tak van de voornaamste islamitische politieke partij, Masyumi. Hizbullah zette naast het officiële republikeinse leger een parallelle organisatie op. De hierboven genoemde (rang)onderscheidingstekens getuigen hiervan. In het kader van de Renvilleovereenkomst trok de TNI zich begin 1948 uit het door Nederlandse troepen bezette West-Java naar Midden-Java terug. De strijdgroepen bleven achter. Ook de Hizbullah en Sabilillah eenheden besloten te blijven. Masyumi maakte van de terugtocht van de TNI gebruik om een eigen civiele en militaire organisatie op te bouwen. De Hizbullah en Sabilillah werden gereorganiseerd in de Tentara Islam Indonesia (TII) (Islamitisch leger van Indonesië).[5]
De Nederlandse Inlichtingendienst schatte begin mei 1946 de sterkte van Hizbullah in West- en Midden-Java op 10.000 man. Over Oost-Java waren toen geen gegevens bekend. In mei 1949 schatte de Regerings Voorlichtingsdienst de sterkte van Hizbullah en Sabilillah op ruim 20.000 man. Een arrestant verklaarde tegenover de Nederlandse inlichtingendienst in oktober 1946 dat in elke residentie (bestuurlijk ressort) op Java een divisie van Hizbullah aanwezig was met een theoretische sterkte van 13.312 man. Een divisie bestond uit 4 regimenten van 4 bataljons. Bij 17 residenties zou het totaal daarmee op 226.000 man komen. Deze informatie werd door de eerder genoemde inlichtingen tegengesproken.[6]
Begin 1949 keerde de TNI in West-Java terug. Botsingen met Hizbullah konden niet uitblijven. De beweging had zich tot een serieuze machtsfactor ontwikkeld. De Nederlandse legerleiding sanctioneerde zelfs pogingen om met de TNI gezamenlijk op te trekken tegen Hizbullah. Op 7 augustus 1949 werd in West-Java de Negara Islam Indonesia (de Islamitische Staat Indonesië), ook bekend onder Darul Islam (territorium van de Islam), uitgeroepen. De gewapende binnenlandse strijd zou nog tot 1962 voortduren.[7]

[2] Anderson, Benedict R.O'G., *Java in a Time of Revolution. Occupation and Resistence 1944-1946*, Jakarta, Singapore 1972, 252-253 en 264-265.

[3] Dijk, C. van, *Rebellion under the banner of Islam. The Darul Islam in Indonesia.* Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. The Hague 1981, 77-81.

[4] Dijk, C. van, *Rebellion under the banner of Islam*, 72-77 en 82.

[5] Dijk, *Rebellion under the banner of Islam*, 18-20 en 75.

[6] NL-HaNA, Strijdkrachten Ned.-Indië, 2.13.132, inv.nr. 1948, 14/10/46 MVD verhoorrapport/290. Hizboelah en Barisan Hizboellah, ongedateerd en; Museum Bronbeek, *Politieke groeperingen in Indonesië. Een overzicht van de op de voorgrond tredende politieke organisaties.* Samengesteld door de Afdeling Documentatie van de Regerings Voorlichtings Dienst te Batavia-Centrum, 15 mei 1949, 63, 110 en 120. Van Dijk komt tot een aantal van 20.000 tot 25.000 man (Dijk, Rebellion under the banner of Islam, 75).

[7] Dijk, *Rebellion under the banner of Islam*,19-20 en 69-108.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 36 13-06-19 15:35

Van kookkuil tot lunet: verborgen sporen in het Rijense landschap

Themadag *Mars et Historia* 18 mei 2019

Liesbeth Brama

Dirk Starink geeft uitleg.
Foto: Liesbeth Brama.

Na het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 bleek al snel dat de banden met de Zuidelijke Nederlanden (België) knelden. In 1830 kwamen de Belgen in opstand tegen het bewind van koning Willem I. Om de opstandelingen in het gareel te brengen, besloot de vorst tot militair ingrijpen. In de omgeving van Rijen werd een legerkamp opgezet waar naar hartenlust geoefend kon worden voor de veldtocht die aanstaande was. Vandaag de dag maak je hier onbekommerd een boswandeling. Maar de oplettende wandelaar kan in het landschap nog steeds de sporen van dit legerkamp terugzien.

Een kleine 200 jaar geleden was het bos er nog niet. Er was alleen een kale heide waarop diverse legertenten waren opgesteld voor officieren, onderofficieren, manschappen en wasvrouwen. In zuidelijke richting waren borstweringen (lunetten) aangelegd, want een invasie van de Belgen werd door de legerleiding als zeer reëel

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 37 13-06-19 15:36

Aan de lunch.
Foto: Rolf de Winter.

geacht. Het kamp herbergde ongeveer 11.000 man en strekte zich uit over een lengte van 1,7 kilometer.

Terug in de tijd

Zaterdag 18 mei 2019 organiseerde onze vereniging in Rijen een lezing over dit onderwerp met aansluitend een wandeling langs de archeologische overblijfselen van het legerkamp. In de ochtend verzamelden wij ons bij de uitspanning De Vijf Eiken waarna Dirk Starink ons in een lezing mee terugnam in de tijd. Na de lunch was het tijd voor de wandeling. Op een bospad passeerden we een onopvallende greppel. Dit bleek een verbindingsloopgraaf te zijn geweest. Wat verderop verscholen tussen de bomen lag een ondiepe kuil. Dit was vroeger een zogenaamde "kookkuil" waarin het eten voor het kamp werd bereid. Deze kuilen zijn op meerdere plaatsen in het terrein terug te vinden.

Het zijn onopvallende kenmerken in het boslandschap waar een argeloze wandelaar geen acht op slaat maar die wel degelijk de sporen van een militair-historisch verleden dragen. Een bijzondere omstandigheid is dat dit terrein in de afgelopen 200 jaar geen veranderingen heeft ondergaan. Een unicum in ons land! De wandeling werd uiteindelijk afgesloten op een zonnig Brabants terras met een welverdiende versnapering. Een geslaagde themadag van lezing en buitenactiviteit!

Wandeling door bos.
Foto: Wim Adriaansen.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 38 13-06-19 15:36

Boekbespreking

Fokker Schoolvliegtuigen en de militaire vliegopleiding 1913-1940

Jacques A.C. Bartels

Karel Kalkman
Fokker Schoolvliegtuigen en de militaire vliegopleiding 1913-1940
Uitgeverij Violaero
232 pagina's, geïllustreerd
ISBN 978-90-8616-172-08
€ 37,95

Wij mogen ons gelukkig prijzen dat er in het Nederlands taalgebied twee uitgevers zijn die in hun fonds ruim aandacht schenken aan de militaire luchtvaart in de breedste zin des woords. Naast uitgeverij Geromy met als credo "voor behoud van luchtvaarthistorisch erfgoed" is het de (van origine maritieme) uitgeverij Lanasta die met de imprint Violaero inmiddels ook haar sporen met het publiceren van fraai vormgeven boeken heeft verdiend. Na monografieën over de Fokkers C.5, D.21 en de G.1, verscheen recent, nu van de hand van Karel Kalkman, *Fokker Schoolvliegtuigen en de militaire vliegopleiding 1913-1940.*

Betrouwbaar maar niet sexy

De auteur is er na drie jaar research in geslaagd een voor de ware vliegtuigliefhebber informatief werk van 232 pagina's te presenteren. Kalkman doet met dit boek recht aan een categorie vliegtuigen die – bijna per definitie – niet spectaculair zijn. Een lesvliegtuig is nu eenmaal een betrouwbare en voor de leerling vriendelijke kist, niet zo sexy als een G.1 of F-16. Iemand die rijles neemt gaat ook niet van start in een Ferrari met een voor de beginner veel te veel vermogen. Maar een lesvliegtuig is wél het toestel waarin iedere vlieger zijn eerste solo beleeft. Zoals velen van hen destijds met een glimlach terugblikten op een *Tiger Moth* of *Harvard*, zo zullen vooroorlogse Nederlandse vliegers, zowel van de Luchtvaartafdeeling (LVA) als van de Marineluchtvaartdienst (MLD), met warmte aan de S(chool)-vliegtuigen van Fokker hebben gedacht. Kalkman heeft een wat staccatostijl van schrijven, de zinnen mogen wel wat vlotter en de redactie beter, wat het lezen niet echt vergemakkelijkt. Passend in een boek over lesvliegtuigen schenkt de auteur eerst in het op één na grootste hoofdstuk aandacht aan de militaire vliegopleiding in ons land (met een kleine uitstap naar Nederlands-Indië) vanaf 1913 tot het uitbreken van de oorlog in mei 1940. Fokker heeft voor de oorlog vijf types schoolvliegtuigen gebouwd, de S.I, S.II, S.III., S.IV en omdat de Latijnse wijze van numme-

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 39 13-06-19 15:36

Een Fokker S.III van de Marine Luchtvaartdienst (MLD).
Wikimedia Commons.

ren te gecompliceerd werd, de S.9. Op de S.I na, hebben zowel de LVA als de MLD de overige types in de sterkte gehad. Over de S.IV, in wezen een verbeterde S.II, valt het meeste te lezen. Het is dan ook met 49 pagina's het grootste hoofdstuk. Interessant is dat de LVA en de MLD voor hetzelfde type vliegtuig voor verschillende motoren kozen. Voor de S.9 bij voorbeeld, koos de LVA koos voor een Britse, de MLD voor een Amerikaanse krachtbron. Wat is daarvan de achterliggende gedachte? Kalkman geeft daar geen antwoord op. Auteur laat verder zien hoe internationaal actief Fokker met dit soort vliegtuigen was. Zo komen de beproevingen van de Amerikaanse legerluchtmacht van de S.I aan de orde, gevolgd door belangstelling van Amerikaanse civiele zijde waarbij ook Robert Noorduyn was betrokken. Een interessante episode waarbij het helaas niet duidelijk is uit welke bronnen Kalkman put. Ik kom daar nog op terug. Uiteraard mocht ook de S.IIa (voor ambulance) niet ontbreken. Op verzoek van het Groene Kruis, het Witte Kruis en het Rode Kruis ging in 1930 de minister van Defensie akkoord met het ombouwen van een S.II tot een luchtambulance. Het ging voornamelijk om luchttransport in de winter van zieken of gewonden van de Zeeuwse en de Waddeneilanden wanneer deze door ijsgang moeilijk bereikbaar waren geworden. Het toestel voldeed dermate dat later de KLM belangstelling toonde. Daar is het overigens ook bij gebleven.

Interessant is het hoofdstuk over de meidagen van 1940 en daarop de evacuatie van Vliegschool Vlissingen over de weg en met 26 vliegtuigen, S.IV's en S.9's, door de lucht naar Frankrijk. De foto's spreken voor zich.

Uit de schaduw

Kalkman is er in geslaagd in totaal dertien hoofdstukken de lesvliegtuigen van Fokker uit de schaduw te halen. Het boek is rijk geïllustreerd met vaak onbekende foto's en geeft mede daardoor een goed beeld van de diverse leskisten met interessante buitenlandse uitstapjes. Alle foto's hebben een Engels bijschrift, eveneens is er een *Summary*. Wie in de "Verantwoording" namen leest als die van Gerdessen, Dekker en Casius weet dat auteur over goede contacten beschikt. Maar dan houdt helaas de verantwoording ook op. Het boek mist namelijk een literatuur- en bronnenoverzicht, iets wat vandaag de dag ook bij niet-wetenschappelijk onderzoek toch wel gebruikelijk is geworden. Het boek kent wel een index, maar deze is zwak te noemen. Het begint met Vliegtuignummers, maar vliegtuigen hebben geen nummers maar een registratie. Het vervolg is een vrij willekeurig alfabetisch register, persoonsnamen ontbreken. Persoonlijk betreur ik het ontbreken van een notenapparaat. Eenmaal wordt – en dan nog in de tekst op pagina 16 – een bron met vindplaats genoemd: "Nota van 4 juni 1913. Nationaal Archief (NA), Marinestaf, 1886-1942, toegang 2.12.18, inv.nr 281".

Graag zou ik meer willen weten over bij voorbeeld de Amerikaanse bronnen die Kalkman heeft benut. En zou het ook niet aardig zijn wat meer te weten te komen over de auteur zelf?

Ook als de lezer niet geïnteresseerd is in de technische specificaties of onderhandelingen en contracten, blijft er voor de algemeen belangstellende nog genoeg te lezen.

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 40 13-06-19 15:36

Literatuursignaleringen

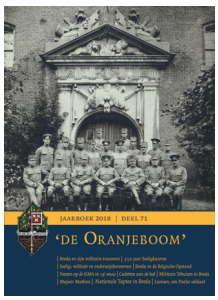

De Oranjeboom, *Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'. Jaarboek 71 (2018)*
Eigen beheer, mei 2019
275 pag.
ISBN 978-90-73342-17-0
€ 30,- (via www.deoranjeboom.nl)

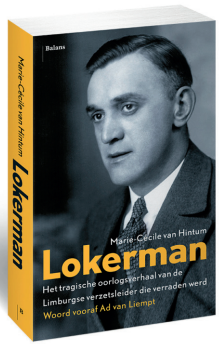

Marie-Cécile van Hintum, *Lokerman. Het tragische oorlogsverhaal van de Limburgse verzetsleider die verraden werd*
Uitgeverij Balans, april 2019
272 pag.
ISBN 978-94-60039-22-5
€ 22,99 (e-boek: € 11,99)

Ingrid de Zwarte, *De Hongerwinter*
Uitgeverij Prometheus, 2019
448 pag.
ISBN 978-90-35144-92-7
€ 24,99

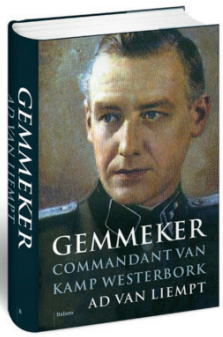

Ad van Liempt, *Gemmeker. Commandant van kamp Westerbork*
Uitgeverij Balans, mei 2019
383 pag.
ISBN 978-94-60039-78-2
€ 34,99 (e-boek: € 17,99)

Mark Braude, *De onzichtbare keizer. Napoleon op Elba*
Uitgeverij Balans, mei 2019
408 pag.
ISBN 978-9463820-19-6
Prijs nog onbekend

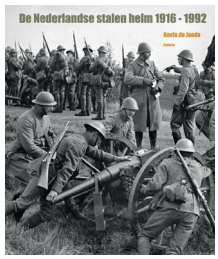

Kevin de Joode (red.), *De Nederlandse stalen helm 1916-1992*
Uitgeverij Jomini, juni 2019
348 pag.
ISBN 978-9090317-77-9
€ 79,95

Jan Schneider, *In de hel van Birma. Ooggetuigenverslag uit de kampen langs de Birma-Siam spoorlijn 1942-1945*
Uitgeverij Balans, april 2019
160 pag.
ISBN 978-94-63820-06-6
€ 19,99 (e-boek: € 9,99)

Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Vrij! 75 jaar bevrijding van Nederland
Uitgeverij Boom,
verwacht juni 2019
160 pag.
ISBN 978-9024419-82-1
€ 15,-

032197 Mars et Historia 2019 2.indd 41 13-06-19 15:36

